

ZRINYI ÉS MACHIAVELLI.

Negyedik és befejező közlemény.

IX.

Zrinyi és a machiavellismus.

Álnokság. — A királyi szó szentsége. — Cselvetés. képmutatás, hadicsel. — Zrinyi és Machiavelli közt való különbség. — A fejedelem erkölcsi tulajdonságai. — Kegyelmesség és kegyetlenség. — Tisztességes, becsületes politika. — A róka, az oroszlán és erdei kan. — Zrinyi s az evangélium. — Zrinyi vallásossága. — Zrinyi az egyház világi uralma ellen. — Zrinyi a vallásosság szinlelése ellen.

Zrinyi is elismeri, hogy az államférfiú néha leplezni kénytelen az igazságot és ha czélját el akarja érni, gyakran álnoksághoz kell folyamodnia: »Ha emez álnok és politicus hozzád, — úgymond — légy te is hozzá politikus és álnok.«¹ »A ki csak egyféle personát hordoz és nem transformálhatja magát másra, lassan viheti a dolgát előre.«²

Nem helyteleníti egyes esetekben, midőn áruló lefegyverzéséről van szó, a hamis ígéretnek felhasználását sem. Hunyadi László igazságtalan kivégzéséről elmélkedve, a királyi szó szentségét³ hangoztatja ugyan, de Mátyásnak Vitéz érsek ellen való eljárását, hogy ugyanis a király, »szép szóval, ígérettel magához egyesíté« a hazaáruló érseket s midőn így a felkelést könnyű szerrel leverte, »az érseket nyakon kapatá s a fogságba küldé,«⁴ föltétlenül helyesli, mert ha Mátyás előbb vetette volna fogságra az érseket, maga vallhatta volna kárát.

Különösen a hadakozásban tartja elkerülhetetlennek és dicséretreméltónak a cselvetést, képmutatást, ha a vezér ügyesen tud a hadi fortélylyal élni:

»A *csalárdságot* nem tiltom, a hol észszel, mesterséggel az »ellenséget ráveheted lesre és az olyan állapotokról.«⁵ »Az kapitán-

¹ *Zr. Sir. Pan.* 289. l.

² *Zr. Aphor.* 310. l.

³ »A királynak szava szent, . . . sacramentum, . . . legalább annak kellene lennie.« *Zr. Máty. kir.* 139. l.

⁴ *Zr. Máty. kir.* 154–155. l. V. ö. *Mach. Disc.* III. k. A XLII. fej. czíme: »Hogy a kényszerhelyzetben adott ígéretet nem kell megtartani.«

⁵ *Zr. Aphor.* 270 l. V. ö. *Mach. Disc.* III. könyv. A XL. fej. czíme: »Hogy háborúban a csalárdság alkalmazása dicsőséges dolog.«

»nak . . . minden módot, [meg kell] előbb próbálni . . . , hogy
 »az ellenséget megverhesse, avagy éhséggel, avagy más *csalárd-*
 »*sággal*, mert a harc nagy szerencsével jár; a szerencse bizony-
 »talan.«¹ »Az rossz ellenséget, ha másképen harczra nem vehetni,
 »*el kell hitetni vele*, hogy meggyőz tégedet.«² »Ha békességre van
 »szükséged, . . . *ne mutasd* soha, hogy félelemből keresed aztat,
 »hanem valami más okból, és ha lehet azon *mesterkedjél*, hogy az
 »ellenséged először proponálja és kérje tőled.«³ »Ha félelem ese-
 »tén a kapitány nem tud *simulálni* s arcza halványsága, reszkető
 »inai elárulják: nagy vétek és nagy gyalázat.«⁴

»[Mátyás] király sok mesterséggel élt az ellenség ellen.«⁵
 »Az szerencse szereti az mesterséget, és az mesterség szereti a
 »szerencsét.«⁶

»Mind tudni kell a kapitánnak
 »az ellenség dolgát, . . . hogy tud-
 »hassa az ellenségre fordítani az ő
 »mesterségét: ez pedig kémek által
 »és rabok által lesz meg.« *Zr. Aphor.*
 263. l.

»A kapitánynak menetközben
 »folyton tartania kell az ellenség
 »cselvetéseitől, . . . ezért kettős örö-
 »ket kell előre küldenie, akik a vi-
 »dékét kikémleljék.« *Mach. AdG.*
 208. l.

»Sabáczot . . . [Mátyás] . . . harmincz nap alatt megvevé
 »stratagémával; elmentté tette vala magát, de fele hadának ott
 »maradt titkon.« *Zr. Máty. kir.* 160. l.

»Mikor az ellenség túl egy folyó
 »vizen vagyon s te innen, és örö-
 »mest hozzá mennél, de őrzi a
 »partot, nincs jobb mód, mint sok
 »heíyen kötöztesd [foglalkoztasd]
 »a hadadat, mert nem tudja, hoi
 »kell őrzeni és örömet osztatná el
 »hadát. Mikor Julius császár Com-
 »mentariusaira írunk [azaz: mikor
 »majd Julius Ceasar commentariu-
 »saira is megírom aphorismáimat⁷],
 »megmutatjuk, miképen cselekedett
 »ő ilyen occasioban.« *Zr. Aphor.*
 258. l.

»Megtörténik néha, hogy egy
 »folyón át akarva menni, a tulsó
 »parton lévő ellenség megakadályoz
 »szándékod kivitelében. Hogy ezt a
 »nehézséget legyőzd, nem ismerek
 »jobb példát a Caesarénál. Caesar
 »ugyanis seregével Franciaország-
 »ban egy folyó partján haladva,
 »minthogy a francia Vercingetorix,
 »kinek népe a folyó tulsó partján
 »volt, lehetetlenné tette az átkelést,
 »több napon át tovább vonult a
 »folyó partján seregével; az ellen-
 »ség a folyó tulsó partján folyton
 »követte. És megállapodván Caesar

¹ *Zr. Aphor.* 299. l.

² *Zr. Aphor.* 266. l. (V. ö. *Mach. AdG.* 281. l.)

³ *Zr. Aphor.* 300. l.

⁴ *Zr. Apr.* 318. l. [V. ö. *Mach. AdG.* 210. l. »Félned kell az ellenségtől
 lelkedben és sereged gondozásával, de szavaiddal és egyéb külső megnyilatkozás-
 sáiddal úgy mutasd, mintha megvetnéd.«]

⁵ *Zr. Máty. kir.* 158. l.

⁶ *Zr. Centur.* 351. l.

⁷ Zrinyi ezt a tervét már nem valósíthatta meg.

»egy erdős és elrejtőzésre alkalmas
 »helyen, minden legióból kivont há-
 »rom cohors-ot és meghagyta nekik,
 »hogy ott maradjanak és mihelyt
 »ő elvonul, verjenek hidat a folyón
 »és erősítsék meg; ő pedig a legi-
 »ókkal folytatta a továbbnyomulást.
 »Vercingetorix látva a legiók szá-
 »mát és azt hívéen, hogy egy része
 »sem maradt hátra, szintén foly-
 »tatta a továbbvonulást; de Caesar,
 »midőn azt hitte, hogy a hid már
 »készben van, visszafordult és min-
 »dent rendben találva, a folyón
 »nehézség nélkül átkelt.« *Mach. AdG. V. k. 214. l.*

»Jó szót kell adni az ellenségnek addig, míg az te erőd
 »összegyülekezik . . . *Tudni kell ezt a mesterséget, és nem csak*
 »*tudni, hanem cselekedni*, de ha az ellenség cselekszik, őrizkedni
 és ne hadni megcsalni magát.«¹

»Valamit az ellenség cselekszik,
 »valamit mutat, mind csalárdság-
 »nak gondoljad.« *Zr. Aphor. 284. l.*
 »Mikor látod, hogy az te ellen-
 »séged valami szemlátomást való
 »bolondságot cselekszik, ne higj
 »neki, mert álnokság vagy on az
 »alatt . . . Szemlátomást való bolond-
 »ságot ritkán cselekszik az ellenség
 »ravaszág nélkül . . . [Ha tehát] mi
 »az ellenséget rá akarjuk venni,
 »ne tegyünk oly szemlátomást való
 »bolondságot, hogy ő is eszébe
 »vegye álnokságunkat, hanem oly
 »találmányt találjunk, az ki ő előtte
 »hihetős legyen; be kell mázolni a
 »*horgót*, hogy a hal meg ne lássa.«
Zr. Centur. 337—8. l.

»Légy óvatos; ne higj könnye-
 »dén a nem észszerű dolgoknak;
 »mint például: ha az ellenség zsák-
 »mányt tesz eléd, azt kell hinned,
 »abban van a *horog*, abban van
 »elrejtve a csalárdság; ha a nagy-
 »számú ellenséget a te kevés hadad
 »elűzi, ha csekély számú ellenség
 »a te nagy hadadat megtámadja;
 »ha az ellenség hirtelen ok nélkül
 »megfutamodik, ilyenkor mindig
 »csalárdságtól tarts.« *Mach. AdG. IV. k. 209. l.*

»Mikor az ember látja, hogy az
 »ellenség nagy hibát követ el, arra
 »kell gondolni, hogy csalárdság van
 »a dologban.« *Mach. Disc. III. könyv a XLVIII. fej. czíme.*

Az államférfi és hadvezér tehát Zrinyi szerint is fortélylval, csalárdsággal, álnoksággal fegyverkezzen az ellenség fortélyla, csalárdsága, álnoksága ellen. De mily szelíd, mennyire megneemesült alakban lép föl Zrinyinél a Machiavelli tanítása!

Machiavelli szerint a képmutatástól, álnokságtól, hiteztéstől és erőszakosságtól függ a fejedelem boldogulása. »Álnoksággal

¹ *Zr. Aphor. 283. l.*

»hamarabb jut az ember alacsony sorból magasba,« — mondja Machiavelli. — »A fejedelem, ha nagy dolgokat akar művelni, tanuljon meg csalni.«¹ Zrinyi szerint a képmutatás, álnokság, »minden dologban rossz« és csak egyes esetekben, különösen csalárdság, árulás ellen s a háborúban szabad vele élni, de még itt is *tisztességes módon*.² Zrinyi ugyanezt az aphorismát, melyben kimondja hogy a csalárdságot nem tiltja, ha az ellenséget lesre kell venni, alább így folytatja: »Az ilyen vitézség (mint például a rómaiaké, kik a Pyrrhus doctorának árulását utálattal utasították vissza) szép és becsületes. Szeresd a becsületet, kapitány.«³

Machiavelli szerint nincs teljesen rossz, de nincs teljesen jó ember sem. A rossz tehát minden emberben megvan. Az emberi természet sohasem változik; tehát a fejedelem sem tagadhatná meg természetét. De öneki a színlelésben való gyakorlás által oly készségre kell szert tennie, hogy országa érdekében jót cselekedhessék akkor is, mikor természete rosszra ösztönözné és véghez vihesse a rosszat is, noha természete jóra ösztönzi. Mert hiába van meg benne a jóság, szelidség, vagy a könyörületesség erénye, vagy az igazság érzete; ha az országa dolgát nem tudja előrevinni, mindenki megvetéssel fog róla szólni; míg ellenben, ha ez erényeket csak színleli és könyörtelenül lépked mindenkin, ki útjába áll, nevét, mint nagy fejedelemét, mindenkor dicsőíteni fogják. Zrinyi szerint nem minden ember rossz, hanem vannak köztük rosszak is; van köztük álnok, csalárd; ezek ellen álnoksággal, csalárdsággal kell felfegyverkezni: »Ha ő álnok, — úgymond — légy te is álnok«; »Néha karddal, néha észszel, néha ravaszsággal és néha boldonsággal kell előállanunk erre a világi scénára.«⁴

Nem tagadja Zrinyi sem, hogy a királyok »jóságát nem otthonbéli és priváta operációjokból« ítélik meg, »hanem az ország-nak boldogságából« s »a hol ezekben fogyatkozás látszik«, hiába

¹ Mach. Disc. II. könyv. XIII. fejt.

² Tagadhatatlan, hogy megvan Mach.-ben is a csalárdság alkalmazásának hasonló korlátozása:

»És kényszerítetem kimondani, hogy »minden dologban rossz a képmutatás és az fictió; de az ilyen occasiókban [bátorság tettetésénél] nem csak nem rossz, sőt inkább szükséges«. Zr. Aphor. 260. l.

»Noha a csalárdság minden dologban megvelendő, mindazonáltal a háború viselésben dicséretreméltó és dicsőséges . . . Nem úgy értem ezt, hogy az a csalárd-ág volna dicsőséges, mely adott szó, vagy szerződés megszegésében nyilvánul, mert ily úton néha, mint fentebb említettük, lehet ugyan államot szervezni, de ez nem hoz számokra dicsőséget. Hanem arról a csalárdságról szólok, melyet a bened nem bízó ellenséggel szemben kell használni . . .« Mach. Disc. III. könyv. XL. fejt. 568. l.

de azért mégis nagy a különbség Zr. és Mach. felfogása közt.

³ Zr. Aphor. 271. l.

⁴ Zr. Aphor. 310. l.

jó, erényes szíve bensejében a király, mégis minden az ő »vétkének tulajdonítatik.«¹ Zrinyi is megköveteli, mint Machiavelli, hogy a hadnagy (fejedelem)² emberfeletti erkölcsi erővel rendelkezék: »Az ő lelke, szíve és kedve szabados legyen minden passiótól«; ne gondoljon »sem feleségére, sem hazájára [otthonára], sem más dolgokra«,³ hanem csak a haza javát, nemzete boldogulását tartsa szem előtt; de míg Machiavelli e célból az emberfölötti fejedelem jellemét a hazaszeretet mellett bármiféle jó vagy rossz cselekedetre való készséggel kívánja megtölteni, Zrinyi minden jó és rossz indulattól menten, tisztán abstrahálja ideálja szívet és azt kívánja, hogy a hazaszereteten kívül semmiféle más érzélem ne foglaljon benne helyet.

Machiavelli szerint jobb ha a nép fél, retteg a fejedelemtől, mintha szereti. Időnkint, ha érdeke úgy kívánja és ha nagyobb haszonnal jár, lehet kegyelmes is, de egyébként erőszakosnak, rettenetesnek kell lennie. Zrinyi szerint is »bárd, kerék, akasztófa lett volna jutalma« azoknak, kik Mátyásnak ellenszegültek volna; »a gonoszok . . . megzabolására jó volt a félelem, a kivel bár »máskor is éljen a magyar, ha Mátyás királyra találhat, mert a »szabadságnak sérülését a király jóvolta helyre hozná.«⁴

Zrinyi szerint is szükséges időnkint »az kegyesség és kegyelmesség«, »nemcsak a jó hírért-névért, hanem haszonért is«,⁵ de míg Mach. elvül állítja fel, hogy a fejedelemnek hatalma féltéséből eredő természetes tulajdonsága a háladatlanúság és ezért az új fejedelem rendesen elteszi láb alól azokat, kik hatalomra segítettek, és hogy hasonlóképen kell cselekedni bármely államférfiúnak is, ha látja, hogy valaki útjában áll, azaz félre kell lökni az útból, még ha erőszak, csalárdság vagy árulás útján is:⁶ addig Zrinyi Mátyás királyt, ki pedig ép úgy uralkodott, mint a rinascimento jelesebb fejedelmei és Machiavelli abstrahált királyai, élesen elítéli Szilágyi elfogatásáért, nagybátyja iránt mutatott háladatlanúságáért: »Bizony nagy mocsok a háladatlanúság, — úgymond — a királyi paláston sok szépséget sötétít be.«⁷

Zrinyi tehát a machiavellismusnak főtebb⁸ adott meghatározásából átveszi ugyan a három első pontot, Machiavellinek a politikai álnokságra, a hadicselre és a fontos esetekben szükséges

¹ Zr. Máty. kir. 182. l.

² Valamint Mach.-nél, úgy Zrinyinél a fejedelem egyszersmind fővezér is.

³ Zr. Disc. 203. l. — V. ö. Mach. Princ. XIV. fej. »A fejedelemnek ne legyen más foglalkozása, más gondolata, mint a háború«; — Mach. Disc. III. könyv. A XLVII. fej. címe: »Hogy jó polgárnak hazaszeretetből el kell fejeznie magán sérelmeit.«

⁴ Zr. Máty. kir. 140. l.

⁵ Zr. Aphor. 287. l.

⁶ Mach. Disc. I. könyv, XXIX. fej. és Pr. VII. fej. »A mások erejével és szerencse útján szerzett fejedelemségről.«

⁷ Zr. Máty. kir. 145. l.

⁸ VIII. f.

erőszakos eljárásra vonatkozó tanítását, de *a tisztességes, becsületes politika* szellemében enyhített, módosított alakban. Machiavelli szerint a fejedelemben a róka és oroszlán természeté legyen egyesülve; Zrinyi szerint még egy harmadik állat természetének is hozzá kell ehhez járulni, az erdei kan állhatatosságának, »a ki ha kergetik, megáll és holtig oltalmazza magát.«¹ Ez az erdei kan (nem hiába, hogy oly végzetes szerepet játszott halhatatlan költőnk életében) Zrinyi jellemének, Machiavellitól eltérő erkölcsi felfogásának kifejezője. Az erdei kan a haláltmegvető vitézség *symboluma*; »az vitézség [pedig] *ex perfectione virtutis* jön«;² »az vitézség azért szép, hogy jó hirt, nevet szerez az embernek: ne mocskold meg hát árullatással, ne gyalázd meg gyalázzattal, mert mikép adhatna néked jó nevet, tisztességet, ha te meggyalázod?»³

Zrinyi tehát itt is tisztább erkölcsi alapra helyezi Machiavelli tanítását.

Nem mondhatjuk, hogy idevágó elvei immár nem ütnek el a keresztény erkölcs magasztos tanaitól. Hisz az ilyen tanács: »ha az ellenséged megbotlik, nem késni, segíteni kell a botláshoz« meddig esőben van, nem pedig hadni, hogy felszedje magát és »talpra álljon«,⁴ határozottan ellenkezik a keresztény szellemmel. »A katolika hitnek az ő geniumja idegen a háborúságtól — mondja »Zriny maga is —; Szt. Péternek nem vala szabad a maga oltalmáért is kardoskodni.«⁵

Maga a háború eszméje és a háború viselés tehát az, a mi lehetetlenné teszi a pogányságból fennmaradt vitézi elveknek kikerülését, az evangélium magasztos tanainak az állami élet minden részére való kiterjesztését. Maga Zrinyi is érzi ezt és szenved az ellentétek súlya alatt: »Nyomorúság, de mit tehetünk róla!«⁶ — így kiált fel, midőn a képmutatásnak szent cél érdekében való szükségességét igyekszik bebizonyítani.

*

A Machiavellismusnak negyedik, a vallásosság színlelésére vonatkozó pontját⁷ azonban Zrinyi egyáltalában nem fogadja el. Őszinte vallásossága bünt lát a vallásnak önző, vagy idegen célokra való felhasználásában. Keményen elítéli a római pápát és római császárt, kik Mátyást arra ösztönözték, hogy a religio praetextusa alatt haddal támadjon a cseh királyra.⁸

¹ Zr. Centur. 357. l.

² Zr. Aphor. 293. l.

³ Zr. Aphor. 270. l. — V. ö. Mach. Disc. II. k.: A XLI. fej. címe: »Hogy a hazát meg kell védeni, akár gyalázzattal akár, dicsóséggel; és bármiféle módon jól van megvéve.«

⁴ Zr. Aphor. 319. l.

⁵ Zr. Máty. kir. 150. l.

⁶ Zr. Aphor. 310. l.

⁷ L. fentebb a VIII. fej.-ben.

⁸ Zr. Máty. kir. 149. l.

Ékesszólása teljes erejével kárhóztatja Eugenius pápa eljárását, ki I. Ulászlót Juliánus kardinális által felbízta, hogy a törökkel kötött békét, a szt. evangéliumra adott esküjét léleksérelem nélkül megbonthatja és II. Murádot a religiónak színe alatt megtámadhatja. Bűn ez — úgymond Zrinyi — s nagy véték.¹

A vallási türelemnek és igaz vallásosságnak gyönyörű lapjai azok, melyekben azon papok ellen kel ki, kik haraggal, gyűlölséggel lutheránusok s kalvinisták ellen hadakoznak.²

Hű tanítványa Machiavellismusként abban, hogy az egyház és papság világi uralma ellen harczol: »Semmi közök — úgy- »mond — az világ politicus administrációjában, [melyet] a magok »ambíciója s a fejedelmeknek felettébb való szelédése avagy neg- »ligentiája« szerzett meg nekik jogtalanul.³ Különösen élesen támadja a jezsuitákat, kik ez időben kezdtek nálunk terjeszkedni s hatalmukat a magyar nemzeti aspiráció rovására növelték: »Van- »nak olyak közöttük, ha szintén nem mindnyájan is, kik azt vitatják, »hogy midőn itt országunkban magoknak valók lésznek, ne Hun- »garica Provinciának, hanem Inferior Austriának hívatassék. Talán »azért, hogy a Magyarországot most is nem magyarok bírják, »hanem az, ki Austriát bírja; talán azon munkálkodnak ők is, »hogy országunkat segítsék a németek kezében örökül ejteni.«⁴

De a vallásosság színlelése tekintetében Machiavellivel teljesen ellentétes álláspontot foglal el. Bonfini azt mondja, hogy Frigyes császár nagyobb áhitatot, szüntelenebb isteni szolgálatot mutatott mint Mátyás. »De bizon az én ítéletem szerint — így szól Zrinyi — »avval nem kevélykedhetik a császár a király felett, mert az unta- »lan való szentegyházakról szentegyházakra való járás, misehallás, »gyónás, processiókkal való kerülés, ispiálók látogatása, unta'n »papokkal s barátokkal társaság . . . inkább illenek alacsonyabb »rendű embereknek, hogysesem királyoknak és nagy állapotú urak- »nak. Az mi hitünknek buzgó szereteti az Isten, hogy a királyok »szolgálják őket az igazságnak egyenlő osztásával, maga orszá- »goknak szorgalmas gondja viselésével, az ő nevének dicséretére »nézendő nagy actiókkal, pogányok romlásával s a maga félel- »mével.«⁵

Zrinyi szerint tehát a vallás nem arra való, hogy vele világi, politikai czélokot kövessünk. Nála a vallás igaz meggyőződésből, benső áhitatosságból fakad. Ő fejedelemtől, főúrtól, közrendtől egyaránt azt követeli a magyar nemzet érdekében, »hogy az isteni »félelmet mindenkoron előttünk viselvén, mindenekben az egy igaz »Isteni tiszteletnek előmozdításában légyen minden igyekezetünk »és fáradozásunk.«⁶

¹ *Zr. Máty. kir.* 150. 1.

² *Zr. Máty. kir.* 150—151. 1.

³ *Zr. u. o.* 153. 1.

⁴ *Zr. Sir. Pan.* 293—4. 1.

⁵ *Zr. Máty. kir.* 164—5. 1.

⁶ *Zr. Sir. Pan.* 296. 1.

X.

Milyen legyen a hadvezér?

Zrinyi és a methodismus. — Zrinyi, Nagy Frigyes és Napoleon. — A kedvező idő és alkalom megragadása, a körülményekhez való alkalmazkodás. — Zrinyi téli hadjárata. — Machiavelli a téli hadjáratokról. — Eszesség, találgatás. — Serénység, fáradhatatlanság. — Vitézség, bátorság. — A had fékezése és feltűzése. — Az ellenség bátorságának nevelése.

Zrinyinek politikai és vallásos felfogását és indító eszméit ily módon kifejtván, áttérhetünk ez eszmékkel szorosan kapcsolatos hadtudományi elveinek vizsgálatára.

Rónai Horváth Jenő, százados, Zrinyi hadtudományi munkáinak szakértő commentatora,¹ kiemeli, hogy Zrinyi »nem kora »hadművészetét tanítja«, hanem azon elveket, melyekkel később »Savoyai Jenő, Frigyes és Napoleon nevöknek örök dicsőséget »szereztek: ama hadművészet elveit, mely a következő időszakokban trónokat döntött le és országokat rendített meg« és melyeknek »helyességét a mai fejlett hadtudomány is föltétlenül elismeri.«²

Zrinyi korában a hadművészetben a Gusztáv Adolf félreértésből keletkezett *methodismus* divott. »A methodismus apostolai, » — úgymond Horváth — kikben a józan gondolkozás helyét a »módszeresség rögeszméje foglalta el, hadászati elveiket időre, »hadszínhelyre, viszonyokra és ellenfélre való minden tekintet nélkül, *mindenkor* és *mindenütt* alkalmazni óhajtották.«³

Ennnek az akkoriban általánosan elterjedt iskolának legkiválóbb híve és legjelesebb képviselője, a császári hadseregnek fővezére, Zrinyinek halálos ellensége, *Montecuccoli* volt. »A hadművészet e szánandó elkorcsosulásának időszakában kerülnek »Zrinyi Miklós hadtudományi prózai munkái a nyilvánosságra, »melyekben a methodismus tanaival homlokegyenest ellenkező »elveket hirdet; elveket, melyek ma — a nagy napoleoni háborúk, »a német-francia és orosz-török háborúk után is — csonkítatlan »értékkel bírnak, s melyek valószínűleg még hosszú időközön át »érvényben fognak maradni.⁴ Zrinyinek . . . minden szava . . . »minden tétele . . . ellenkezik a methodismus elvével.« Zrinyi szerint »*nincs a hadakozásnak oly szabálya, melyet mindenkor »okvetellenül meg lehetne tartani; cselekvésünket az időhöz, a »viszonyokhoz és alkalmakhoz kell szabni; »a kedvező időt, a »kedvező alkalmat fel kell használni; ha a szerencsés órák elmul-*

¹ *Gróf Zrinyi Miklós, a költő és hadvezér hadtudományi munkái.* A magyar tud. akad. hadtudományi bizottságának megbízásából sajtó alá rendezte, bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta Rónai Horváth Jenő honvédszázados. Kiadja a Magyar. Tud. Akad. Budapest, 1891.

² U. o. 55. l.

³ Rónai Horváth, u. o. 46. l.

⁴ U. o. 46. l.

»tak, hiába várjuk azok visszafordulását«; »cselekvésünk egy részét a szerencsére, véletlenre kell bízni,«¹ stb. stb.

A kik fejtegetésünk eddigi menetét követték, ez elvekben azonnal rá fognak ismerni Machiavelli sajátos eszméire; egyúttal az is világossá lesz előttünk, hogy lehet az, hogy Nagy Frigyes és Napoleon, noha bizonyára nem olvasták Zrinyinek műveit, minden hadműveletükben az ő elvei szerint járnak el. Főntebb említettük, hogy I. Napoleon őszinte bámulója, hű tanítványa volt Machiavellinek, II. (Nagy) Frigyes pedig Machiavellit gyalázó ifjúkori munkája ellenére minden cselekedetét Machiavelli tanai szerint irányozta.

Zrinyinek eme világtörténeti nagyságokkal való egyezése tehát csakis közös mesterükből, Machiavelliből, magyarázható. És ezzel újabb nagyság fénye sugárzik Zrinyinkre; az, hogy századokon át ő volt az első és egyetlen nagy hadvezér, a ki az »első modern hadászati classikusnak«² a nagy Machiavellinek, hadművészeti elveit megértette és nemcsak megértette, hanem a Machiavelli ellen szórt kicsinylő vádak és a kor merev felfogása ellenére is, nyíltan hirdette, sőt az elvek következetes keresztülvitelével, mint látni fogjuk, magát a mestert is fölülmúlta.

Zrinyi hadtudományi elvének vizsgálatában tehát szintén a Mach.-vel való egybevétel munkáját kell folytatnunk.

*

Láttuk, hogy Zrinyi átveszi és keresztény erkölcsi eszme magaslatára emeli Machiavellinek a szerencsébe vetett pogány hitét. Ebből az eszméből fakad a methodismus ellenzése, a kedvező idő és kedvező alkalom felhasználása, a körülményeknek való alkalmazkodás.

Az embernek nem áll hatalmában jó alkalmatosságot, occasiót csinálni, épúgy, mint a tengerész nem rendelheti meg a szeleket;

»Megismerni és megragadni a háborúban a kedvező alkalmat, többet használni bárminél is« (Sapere nella guerra conoscere l'occa-

¹ Rónai Horváth. 54—55. l.

² Max Jähns a »Geschichte des Kriegswesens von der Urzeit bis zur Renaissance« szerzője, a Kölnische Zeitung 1877. évi folyamában »Machiavelli und der Gedanke der allgemeinen Wehrpflicht« czímen, majd a Lipsceében megjelenő Die Grenzboten für Politik, Literatur und Kunst című lap 1881. évi fol. amának XIII. számában »Machiavelli als militärischer Techniker« cím alatt terjedelmes és alapos tanulmányt tett közzé, mely utóbbiban a következőket mondja: »Alles in Allem genommen, erkennt man, dass Machiavelli, der durch eine begeisterte Verkündigung des Gedankens der allgemeinen Wehrpflicht als ein wahrhaft prophetischer Geist und als einer der wichtigsten Denker auf dem Gebiete des militärischen Verfassungslebens erscheint, auch das Wesen der kriegerischen Technik in einer für seine Zeit ganz ungewöhnlichen Deutlichkeit durchschaute und es ist ein neuer, ich möchte sagen psychologischer Beweis für die nahe Verwandtschaft von Kriegskunst und Staatskunst, dass der Begründer des modernen Staatsrechtes zugleich der erste moderne militärischer Klassiker ist.« — Villari III. 87. l. jegy.

»de a szelet és alkalmatosságot fel kell használni.« *Zr. A szerencséről szóló Discursus 222. l.*

»Tudni kell az alkalmatos időt »a hadakozáshoz megválasztani... »Az időt megválasztani talán az »hadakozásnak legnagyobb titkaiból »való dolog . . . Hogy most volna »időnk hozzá, hogy a törökre hadakozhatnánk.« *Zr. Quintus discursus 212 és 215. l.*

»Az hadnagy tudja változtatni »a dolgokat az mint az idő és »alkalmatosság kívánja. *Zr. a Disc. tertius* címe 204. l.

»Az időhöz, az occasiókhoz kell »magát alkalmaztatni és mikor har»czolni kell, mikor nincs ideje, el»kerüljed. Fabius Maximus kész »példa már előttünk, a jó hadvi»selő emberek immár igen megta»nulták őtúle: mikor nincs erőd »elégedendő, mikor másképpen harc» nélkül meggyőzheted az ellensé»get, miért kell kockára vetni a »hadakat?« *Zr. Aphor. 283. l.*

»Sohasincsen jobb időd az ellen»ségre menni, mint mikor öneki

sione e pigliarla giova più che niuna altra cosa). *Mach. AdG. VII. k. 290—91.*

»Szerencsés, kinek eljárás módja »megegyezik az időbeli viszonyok»kal és szerencsétlen, kinek csele»kedete ellentétben van az idővel »... Ha az ember az idő és az »események szerint megváltoztatná »természetét,¹ jó szerencséje soha sem változnék meg.« *Mach. II Princ. XXV. fej. 326—7. l.*

»Hogyan kell megváltozni az »idővel együtt, ha az ember min»dég jó szerencsét akar.« *Mach. Disc. III. könyv. A IX. fej. címe.*

»A jó kapitány csak akkor üt»közlik meg, ha a szükség kény»szeríti s az alkalom kedvező.« *Mach. AdG. VII. könyv. 292. l.*

»Az hibázik ritkábban, annak »kedvez a szerencse, a ki (mint »mondám) eljárás módjában az idő»höz és nem emberi természete ösz»tönzéséhez alkalmazkodik. Min»denki tudja, mily tartózkodva, »óvatosan haladt Fabius Maximus »a seregével, mily ellentétben állt »ez a római hévvel és merészség»gel s a jó szerencse mégis úgy »hozta, hogy az eljárás módja jól »megegyezett az idővel . . . [L. az előbbi jegyzetet] . . .« *Mach. Disc. III. könyv. IX. fej. 453. l.*

»Az ellenség vigyázatlansága, »különösen hogy győzelem után

¹ Machiavelli szerint az emberben rosszra való eredendő hajlam van; természete megmásíthatatlan; az idő és körülmények azonban folyton változnak, ezért nagy czélok elérhetésének érdekében szükséges, hogy az ember a természetét megtagadhassa, vagyis szemes legyen és ne a saját hajlamai és a logikai következetesség szerint cselekedjék, hanem úgy a mint az idő és körülmények kívánják. Az ily emberek uralkodnak a többiekben. Viszont az is megtörténik, hogy néha pipógya emberek is szerencsések vállalataikban, de csak azért, mert cselekvésük véletlenül kedvező időbe esik. Ilyen volt Fabius Maximus, a ki jelleme inertiajánál fogva, természetét változtatni nem tudva, sohasem tudta magát döntő ütközetre elhatározni, de egy esetben ez a tétovázó természete megfelelt az időnek és körülményeknek és így dicsőséget aratott. (V. ö. Princ. XXV. fej. és Disc. III. könyv. IX. fej.-ét.)

»kevés győzelme volt; akkor el-
»bizza magát és nem visel gondot
»magára.« *Zr. Aphor.* 309. 1. és
285. 1.

»gyakran nem visel gondot magára,
»alkalmat nyújt, hogy elnyomhasd.«
(*La poca avvertenza del nemico,
il quale il più delle volte dopo
la vittoria diventa trascurato . . .
ti dà occasione d'opprimerlo*) *Mach.*
AdG. IV. k. 175. 1.

Zrinyi sokhelyt említi munkáiban ezt a kedvező alkalmat:
Tudni kell, jó-e az ellenséget üzöbe venni, vagy sem.¹ »Mikor
»valami alkalmatosság adatik, nem kell elmulatnunk.«² »Vigyázz,
»ha az ellenség fáradt, ha útban gondatlanul vagy, ha nem
»sánczolta be magát: [akkor csapj rá]«³ »Ha az ellenség meg-
»botlik, nem késni, segíteni kell a botláshoz, meddig erőben van,
»nem hadni, hogy felszedje magát és talpon álljon«⁴ »De »nem kell
»idétlenül »avagy idő előtt próbálni.«⁵ »Türj, nyeld el az boszu-
»ságot, [ha az ellenség boszantott], várj időtül és alkalmatosságtul,
»hogy boszudat állhasd és tromffal üthess károdat.⁶ »Kevesen
»vannak, a kik a jövendőket megtudván, meg tudják várni, hogy
»az occasió eljöjjön, hanem kényszeríteni akarják az időt.«⁷

Ha az idő és alkalom úgy kívánja, *meg kell változtatni* a
hadi dolgokat:

»Szükséges [a kapitánynak] vál-
»toztatni a hadi dolgokat a mint
»az alkalmatosság engedí és sok-
»féle mesterséget tudni az ő szán-
»dékának véghez viteléhez.« *Zr.*
Disc. 206. 1.

»Ha . . . meghallod, hogy egy
»fa keresztüldült az ellenségnél, ne
»ereszd el gondatlansággal azt a hírt,
»hanem mindjárt gondolkodjál róla,
»mi dolog lehet az, mit árthat né-
»kem ezzel az occasióval az ellen-
»ség, vagy én mit árthatok néki.«
Zr. Centur. 341—2. 1.

»Meg kell vigyázni az ellenség
»szokását és milyenségét . . . s a
»szerint kell intézkedni.« *Mach.*
AdG. V. k. 211. 1.

»Változtasd meg hadi tervedet,
»ha észrevetted, hogy az ellenség
»elleste.« *Mach. AdG.* VII. k. 292. 1.

»Az remélheti a győzelmet, . . .
»a ki éberebb ellensége szándéká-
»nak megvizsgálásában . . . A mi
»az ellenségnek használ, neked árt;
»s a mi neked használ, az ellen-
»ségnek árt.« *Mach. AdG.* VII. k.
290. 1.

Mátyás király is »jól meg tudta választani az alkalmatos időket
»minden állapotra és történetre«;⁸ »jól meg tudá különböztetni

¹ *Zr. Aphor.* 312. 1.

² *Zr. Centur.* 343. 1.

³ *Zr. Aphor.* 316. 1.

⁴ *Zr. Aphor.* 319. 1.

⁵ *Zr. Cent.* 347—8. 1.

⁶ *Zr. Aphor.* 294. 1.

⁷ *Zr. Centur.* 349. 1.

⁸ *Zr. Máty. kir.* 156. 1.

»a maga actióit; a minek mikor volt ideje, akkor vette elő«: ¹ Kázmért vakmerően támadta, Boroszlónál mozdulatlan kitartással győzte le elleneit. ² »Sabácztot középtélen szállá meg a király; ». . . jól tudta [ugyanis], hogy akkor a török öszve nem gyüle-
»kezik, nem is mehet könnyen segítségére; jó azért oly időt válasz-
»tani a vitézkedésre, az kit az ellenség meg sem gondolna és néki
»alkalmatlan.« ³

Zrinyinek legfényesebb hadi tette szintén *téli hadjárata* volt. Életének utolsó évében, 1664-ben télen égette el Zrinyi az eszéki hidat s diadalmasan előnyomulva, Pécsét és Kanizsát is biztosan megveszi, ha ebben vezértársai meg nem akadályozzák.

Semmi sem tanuskodhatik meggyőzőbben Zrinyink nagy önállósága és fényes hadvezéri tehetsége mellett, mint ez az emlékezetes hadi művelete. Mert nemcsak a methodisták, nemcsak Montecuccoli és társai ellenették elvöböl, mint tudományellenest, a télen való hadviselést, hanem maga Machiavelli is — nála szokatlan — tévedésnek esik áldozatul és a szerencséről és az alkalom megragadásáról szóló tana ellenére, a fegyelem kedvéért határozottan és élesen elítéli a téli hadjáratot.

»Non è cosa più imprudente, o più perigliosa ad un
»Capitano che fare la guerra il verno; e molto più pericolo
»porta colui che la fa, che quello che l'aspetta.« (»Nincs esztele-
lenebb, veszedelmesebb dolog a kapitányra nézve, mint télen háborút
viselni; és sokkal veszedelmesebb a támadóra, mint a megtáma-
dást váróra nézve.«) ⁴

Machiavelli azzal okolja meg állítását, hogy a téli hidegben, fagyban, vízben nem lehet fegyelmet tartani, mert nem lehet a hadi-népet együtt egy táborban tartani, hanem kastélyokba, villákba, falvakba szétszórtan kell elhelyezni. Példákat is említ, melyek állítását igazolják, de ez mind nem riasztotta vissza Zrinyit attól, hogy Mátyás téli hadjáratából s a kedvező alkalom megragadására vonatkozó tanításból le ne vonja a következtetést és szigorú tél idején — midőn az ellenség meg sem gondolta — rá ne csapjon a törökre s diadalmasan ne éreztesse vele fegyvere hatalmát.

Zrinyi tehát, ép úgy mint később a nagy Napoleon is, a kedvező alkalom megragadása tekintetében következetesebb magánál Machiavellinél is, még pedig azért, mett Machiavelli csak elméletben foglalkozott a hadi tudománnyal, ⁵ Zrinyi ellenben és

¹ Idejében támadott, vagy késedelmeskedett, épúgy mint Julius Caesar. *Zr. Máty. kir.* 157. l.

² *Rónai Horv. Jenő:* 189—190. l.

³ *Zr. Máty. kir.* 160. l.

⁴ *Mach. AdG.* VI. könyv. 261. l.

⁵ Az *AdG.* bevezetésében mentegeti magát, a mért nem szakember létére hozzászól a hadi dolgokhoz.

Napoleon a harctéren szerzett tapasztalataikkal egészítették ki a Machiavellinél észlelt hiányokat.¹

*

A kedvező alkalom megragadásához *eszesség, találékonyság, serénység, fáradhatatlanság, vitézség, bátorság* kell.

1. Eszesség, Találékonyság.

»A kapitány vitéz és bátor legyen, de ez nem első, sem legnagyobb dicsősége és nem illik ezt minden alkalommal próbára vetni. »Az ő dicsősége nem a verekedés és vagdalkozás, hanem a seregek igazgatása.« *Zr. Centur.* 357—8. l.

»Az merészség és a halálnak semminek tartása nem elegendő jók, nem is nyér annyi becsületet egy hadnagy, a mely közben keveredvén az ellenség hadának minden veszedelemre veti magát, mint gyalázatot, ha azt nem cselekszi, a holszükséges. Csufos dolog volna ha a *legtündöklőbb mesterség a világon és nemesebb minden társaságbeli dolgoknál*, úgymint a kapitányság, avagy a *hadviselés* oly könnyű volna, hogy csak futni kellene a halálra, . . . hogy halhatatlanná tenné a maga nevét; könnyű áron jutnának az örökséghez, és a régi gladiátorok méltóbban praetendálhatnak azoknál, a kiknek az ő nemes lelkek feljebb járván, nagyobb értelemmel hozzá készülvén, szállítják reá az

»Ebben a sereg szervezésében, begyakorlásában és végül felállításaiban van a hadviselésnek, a mely »a *legszükségesebb és legnemesebb mesterség a világon (la guerra campale, che è la più necessaria e la più onorata)*, minden igyekezte. És a ki jól tudja seregét ütközet alkalmával az ellenség elé állítani, bármí egyéb a hadakozás közben ejtett hibáját, könnyen megbocsátják; de a ki ebben a dologban hibázik, még ha egyébként ugyan jeles ember volna is, sohasem fog a harctéren becsülettel megfelelni. Mert, ha egy ütközetet megnyersz, ez letörli minden más rossz cselekedetedet: ha pedig elveszted, hiú dolog marad minden egyéb jó cselekedeted.« *Mach. AdG.* 31. l.

»A hadi tudományt béke idején a gyakorlat kedvéért, háború idején szükségből, a dicsőségért kell művelni; de mesterségként csak az állam űzheti . . . S a mely polgár ennek gyakorlásában más czélokat követ, nem jó ember« [a

¹ Machiavelli sohasem állt sereg, vagy csapat éjén. Maga az *Arte della Guerra* is, noha telve van helyes észrevételekkel és eredeti eszmékkel, nem egyszer emlékezteti a szakfőriaikat, hogy írójuk nem volt hadi ember. *Matteo Bandello* beszéli egyik novellájának előszavában, hogy egyszer Machiavellivel és a »fekete sereg kapitány«-ával (*Giovanni delle Bande Nere*), vagyis a híres *Medici* Jánossal együtt Milano falai alatt időzött. Machiavelli a sereg felállításának módját magyarázva, két óránál tovább hajlódott, hogy *Medici* János 3000 emberét a könyveiben szépen megírt módon csatatorba állítsa, de sehogya se tudott boldogulni. *Medici* János végre megunva az izzó nap hevében való álldogálást, mivel különben már az ebéd ideje is elmúlt, félretolta Machiavellit, és dobszó segítségével egy szempillantás alatt többféle módon csatarendbe állította a sereget. *Villari* I. 511—512. l.

»okoknak erejét elméjékből szivekre,
 »és innen hoznak ki amaz örök-
 »ségre méltó operatiókat [örök em-
 »lékezetre méltó tetteket, hadműve-
 »leteket]. *Zr. Quartus Discursus*
 210—1. l.

»A vitézség [hadi tudomány]
 »hasonlatos az órához; kerekéi: a
 »józanság, vigyázás, szorgalmatos-
 »ság, fáradság, állandóság, tudo-
 »mány, bátorság, értelem, gyorsasá-
 »g, experientia és száz más.« *Zr. Centur.* 340. l.

»Hasonló a vitézség [a hadi tu-
 »domány] a sakkjátékhoz: szemes-
 »nek kell lenni az embernek és
 »gondosnak.« *Zr. U. o.* 341. l.

»Okosság, hadi értelem . . . had-
 »nagyoknak . . . szükséges attri-
 »butumok.« *Zr. Disc.* 210. l.

»Inkább szükséges egy hadi gene-
 »rálisnak a tiszta értelmű elme és
 »okos fej, hogysen kéz, avagy vak-
 »merőség.« *Zr. Disc.* 211. l.

»[Némelyek azt mondják], hogy
 »nem kell igen eszesnek lenni a ki
 »vitéz ember; de én bizony más
 »ítéletben vagyok, és annyival külön-
 »bözőnek tartom a vakmerő vitézt
 »az okostul, mint az eget a földtül.«
Zr. Aphor. 248. l.

»Szükséges a kapitánban a jó
 »elme, a jó judicium, és hogy is-
 »merje mind a maga vitézét, ki
 »mire való.« *Zr. Aphor.* 322. l.

»Az emberi eime mind vitézi
 »mesterségre, mind más minden
 »dologra sohonna annyi segítséget
 »nem vészen, mint a tanulásból, és
 »a história olvasásból . . . Ott meg-

zsoldosok, a szabad csapatok kapi-
 tányai meggyalázzák a katonának
 tisztos nevét]. *Mach. AdG.* 23. l.

[Machiavelli műveiben mindig az
 eszes, okos fejedelemről [kapitányról]
 szól; mindig azt keresi, mit csele-
 kednék ilyen esetben *un principe,*
un capitano prudente.]

»Azt a fejedelmet tehát, a ki
 »nem ért a hadi dolgokhoz . . .
 »sem katonái nem tisztelik, sem ő
 »nem bizhatik bennük.« *Mach. Princ.* XIV. fejelet, 176. l.

»Elméjének gyakorlása kedvéért
 »olvassa a fejedelem a históriát,
 »hányja vesse meg elméjében az
 »olvasottakat, a kiváló emberek tet-
 »teit, hogy lássa, mikép viselkedtek

»látja azoknak a nagy embereknek
 »dolgokat, az kik előtted voltak, a
 »melyek kalauzok helyett léznek,
 ». . . és megmutatják a veszedel-
 »meket, miképpen kell elkerülni...
 »Bánom, hogy minékünk magya-
 »roknak egy bolond példabeszédünk
 »van az ellen, hogy nem jó papi-
 »rosból hadakozni: de mennyi igaz-
 »sága legyen ennek a mondásnak,
 »lássa meg az a ki okos.« *Zr. Discurs. Primus* 197—98. l.

»Éjjel nappal gondolkodjál, mit
 »cselekedhetnél az ellenségnek és
 »az ellenség tenéked.« *Zr. Aphor.*
 263. lap.

»[Mátyás] királynak nem csak egy
 »mestersége volt a dolgoknak vég-
 »hez vitelében.« *Zr. Máty. kir.*
 149. l.

»Mindenféle tisztviseléshez nagy
 »ész, nagy szorgalmatosság kell, de
 »leginkább ez egy kapitányban ké-
 »vántatik; . . . bizony annyi sze-
 »mének kell lenni, mint Argusnak,
 »annyi kezének, mint Briaraeusnak,
 »és annyi eszének, mint száz né-
 »metnek.« *Zr. Cent.* 348. l.

»Sokat vihet véghez egy jó
 »eszes kapitány rossz haddal is, de
 »a rossz, jó haddal is semmit.«
Zr. Aphor. 317. l.

»a háborúban, vizsgálgassa győzel-
 »meik és veszteségeik okait, hogy
 »emezeket elkerülhesse, amozokat
 »utánozhassa. Ilyetén dolgokra
 »ügyeljen a bölcs fejedelem; ne le-
 »gyen tétlen békés időben sem,
 »hanem serényen gyűjtsön tőkét
 »belőle, hogy majdan a balszeren-
 »csében felhasználhassa, hogy a sze-
 »rencse megváltozván, készen találja,
 »és így csapásainak ellenállhason.«
Mach. Princ. XIV. 178. l.

»És ha végül tudni akarjátok,
 »mely tulajdonságai legyenek a jó
 »kapitánynak [vezérnek], röviden
 »megmondom: mindenekelőtt ismer-
 »nie kell mindazt, a mit eddigelé
 »[az egész *AdG.*-ben] fejtegettünk;
 »de ez nem elég, ha a magáéból
 »semmit sem tud hozzáadni; mert
 »találékonyság nélkül senki sem
 »vitte nagyra mesterségében és ha
 »találékonyság bármely más dolog-
 »ban becsületedre válik, a háború-
 »ban épséggel szükséges.« *Mach. AdG.* VII. köt. 294—5. l.

»Hogy miben bizhatni inkább:
 »jó kapitányban, kinek gyenge a
 »serege, vagy jó seregben, kinek
 »gyenge a kapitánya.« *Mach. Disc.*
 III, a XIII. fej. címe.

»Azt hiszem, inkább bizhatni a
 »jó kapitányban.« *Mach. u. o.*
 474. l.

2. Serénység, Fáradhatatlanság.

»[Mátyás] király nem hagyott a pártolásnak időt, hogy
 »nagyobb terjedjen: mindjárt reá ment az eredetében« *Zr. Máty. kir.* 148—9. l.

»Az magyarok Kasimir királynak fiát . . . az országba
 »béhozák, magyar királynak nevezék, de az igaz király [Mátyás]
 »rá méne és beszorítá Trencsénben minden hadastul ezt az éjsza-
 »kai királyt . . . Köszönöm a király serénységének.« *Zr. u. o.*
 154. l.

»II. Gyula pápa minden cselekedetében serényen járt el és az idő és a körülmények annyira meg-egyeztek eljárásával, hogy mindig sikerült célját elérnie . . . [A francia királylyal szemben tanúsított] serénységével végrehajtotta tehát azt, amit egy más pápa sem tudott volna összes emberi okosságával sem kivinni. *Mach. Princ.* XXV. fej. 327—8. l. — V. ö. *Disc.* III. könyv. XLIV. fej.

»A szerencse állhatatlan, az alkalom elillan. Ne adj időt az ellenségnek, hogy híredet hallhassa, hogy haditerved ellen haditervet állítson, hanem nyomd meg, mikor aluszik . . . Hamar cselekedjél hát!« *Zr. Aphor.* 243. l.

Gyakran megtörténik, hogy az egymással szemben levő sereg mind-egyikében rendtelenség, baj van; ilyenkor az lesz győztes, a ki előbb értesül a másiknak bajáról . . . rámege az ellenségre.« *Mach. Disc.* III., XVIII. fej. 490., 492. l.

»A gyenge államok mindig této-vázók lesznek elhatározásukban; a késedelmeskedő határozat ártalmas.« *Mach. Disc.* II., a XV. fej. címe. 293. l.

»Soha sem sikerülhet oly könnyen a támadás, mint mikor az ellenség azt hiszi, hogy lehetetlen még csak meg is kísértened a támadást.« *Mach. AdG.* 175. l.

»Bátor, gyors és fáradhatatlan legyen a kapitány: . . . gyorsasággal az ellenséget véletlenül találja és oltalmatlanul; . . . fáradhatatlansággal oztán azt nyeri, hogy az Hannibal vétkében nem esik, hanem tud élni a győzelemmel.« *Zr. Aph.* 293. l.

»Ha a fejedelem valamely mai fejedelelemnél valamit el akar érní, ne adjon neki időt az elhatározásra, hanem úgy intézze a dolgot, hogy ez gyors elhatározás kényszerűségében lássa magát, vagyis lássa, hogy a követelés megtárgyása, vagy teljesítésének elhalasztása hirtelen és veszedelmes méltatlankodást vonna maga után.« *Mach. Disc.* III. XLIV. fej. 577. l.

»Győzelem esetén serényen kell élni a győzelemmel és Caesar fél-

»Legnagyobb mesterség a kapitán-
»nak véletlen dolgot az ellenség-
»nek cselekedni, akit ő nem várna.
Zr. Aphor. 385. 1.

»A hirtelen történetek és várat-
»lan veszedelmek megrendítik azok-
»nak is a sziveket, akik legvitéz-
»bek, úgyannyira, hogy nem látják,
»mit kell hirtelenséggel cselekedni,
»vagy ha látják, nincs idejük az
»executioira. Ebből láthatjuk, mily
»jó a gyorsaság, hogy ezáltal kicsin
»erővel is számosakat verhetni jó
»renddel és móddal.« *Zr. Centur. 360. 1.*

»*Ducunt volentes fata, nolentes*
trahunt.« [Az igyekvők sorsukat
vezérik, a tehetetlenek vonszolják.]
Zr. Centur. 347. 1.

»Kézzel, lábbal, öltözettel, szóval
»minden móddal serénységet kell
»mutatni.« *Zr. Aphor. 324. 1.*

»Kapitán, ne henyélj, mert elron-
»tod a hadat.« *Zr. Aphor. 323.*

Ha eloquentiával feltűzte a vezér a hadát, azonnal üssön az ellenségre, mert különben elpárolog a buzgalom. *Zr. Aphor. 260.*

3. Vitézség, Bátorság.

»Az egész mesterségek között,
»kiket az emberi társaság feltalált,
»legtündöklőbb, becsületesebb, a vitéz-
»ség [haditudomány]... Így akarta
»[az Élő Isten, a Seregek Istene]
»véghetetlen bölcsesége... , hogy
»az, ki ezen a világon vitézebb, a
»legyen becsületesebb is az emberek
»között.« *Zr. Discurs. Primus. 195. 1.*

»dáját kell követni, nem pedig Han-
»nibálét.« *Mach. AdG. IV. 174. 1.*

»Mily jelentős csatában, ütközet-
»ben valamely hirtelen történet,
»mely valamely újság látásából vagy
»hallásából ered, sokszor bebizonyult
»már, de különösen a rómaiak és
»volscusok ütközetében, ahol Quin-
»tius, seregének egyik szárnyát inga-
»dozni látván, elkezdett teljes ere-
»jéből kiáltozni, hogy álljanak szí-
»lárdan, mert a sereg másik szár-
»nya immár győzelmet arat. A mely
»szavaival felbátorítván övéit és
»rémületbe ejtven az ellenséget, meg-
»nyerte a csatát.« *Mach. Disc. III. 475. 1.*

»[A tábort] rendezetté a kapitány
»fáradhatatlansága (industria), erőssé
»a hely vagy a mesterség teszi.«
Mach. AdG. VI. 219. 1.

»A hadviselés... a legszüksé-
»gesebb és legnemesebb mesterség
»a világon.« *Mach. AdG. 31. 1.*

»Mely emberben keressen a haza
»nagyobb hűséget, mint abban, kit
»csak a háború sérthet? Kiben le-
»gyen meg inkább az isteni félelem,
»mint abban, ki mindennap végtelen
»veszélyeknek tévén ki magát, leg-
»jobban rászorult segítségére?«
Mach. AdG. bevezetése. 2. 1.

Nagyon érdekesek, mert jellemzők, Zrinyinek a vitézsegről való egyéb önálló, magas erkölcsi felfogásról tanúskodó nyilatkozatai:

»A ki... a veszedelmet jól látja, esméri és megfontolja és

»a *tisztességért* neki megyen, a vitéz és dicséretreméltó.«¹ *Zr. Cent.* 347. l.

Nagy mesterség, nehéz professio a vitézség [haditudomány],
»... és azért kevés találkozik a ki ennek szeretetéből követné a
»vitézi kenyeret.« *Zr. Aphor.* 322. l.

»Az vitézség ex perfectione virtutis jön.« *Zr. Aphor.* 293. l.

»A ki jól látja a veszedelmet és mikor benne vagyon, nagy
»szívvel szenyvedí és nő a bátorsága, az az igaz vitéz; az kinek »az
elméje a veszedelemben meg nem tébolyodik...« *Zr. Aphor.* 248. l.

»De bár... hátot mutasson az embernek a szerencse, vitéz,
»nem kell azon megfélemleni; akkor válik meg az ő embersége,
»akkor vitézsége;... vesse meg a halált, ... akkor az Isten
»nyakon fogja a szerencsét és oda küldi neki.« *Zr. Aphor.* 255. l.

Ép ilyen érdekes és jellemző Zrinyinek a bátorságról való
fenkölt véleménye:

»Bátor, gyors és fáradhatatlan legyen a kapitány.« *Zr. Aphor.*
293. l.

»[Mátyásnak] az ő szerencséje mindenütt nagy volt, mert
»a szorgalmatossága véghetetlen, mert fáradsága untalan, mert bátor-
»sága győzhetetlen, mert vigyázása megcsalhatatlan.« *Zr. Máty.*
kir. 183. l.

»Azt hívom én nagyszívűnek, a kire hirtelen és reménten
»szélvészek jönnek és meg nem tébolyodik, hanem még nő bátorsága
»és helyén vagyon az esze.« *Zr. Centur.* 346—7. l.

»A kinek alkalmá nyílik nagy
»dolgok véghez vitelére, bátor kéz-
»zel nyuljon hozzá; a *bátorság*, s
»az *impetus* csodálatos segítség.
»Viszont a kik kételkednek maguk
»erejében és félénk kézzel nyúlnak,
»mihez nem vesznek segítséget az im-
»petustól, hanem hidegen kezdik és
»szerencsétlenül végezik dolgokat.«
Zr. Cent. 346—7. l.

»Félni kell az ellenségtől és meg
»nem ijedni.« *Zr. Aphor.* 315. l.

»[Vitellius] félénk volt és rettegő;
»nagy vétek és nagy gyalázat egy
»kapitánban... Ha jön is félelem
»az emberre, nem kell azért...
»elhadni magát... : akkor kell
»meggyőzni magát, ... maga bátor
»példájával szívetmutatni a hadnak.«
Zr. Aphor. 318. l.

»Impetussal és bátorsággal gyak-
»ran eléri az ember azt, mit rendes
»módon soha el nem érne. («*E' si
ottiene con l' impeto e con l' au-
dacia molte volte quello che con
modi ordinari non si otterrebbe
mai.*) *Mach. Disc.* III. k. XLIV. fejt-
címe.

»Gondolatban és sereged rende-
»zésével félned kell az ellenségtől,
»de szavaiddal és egyéb külső-
»ségekkel úgy mutasd, mintha meg-
»vetnéd, mert ily módon katonáid
»jobban bíznak a győzelemben,
»magad meg óvatosabb leszel és
»nem csalhatnak meg oly könnyen.«
Mach. AdG. V. k. 210. l.

¹ V. ö. Machiavelli megjegyzését: »Többet ér a katonák vitézsége, mint
a sokaság; néha többet ér a jó hely a vitézségnél.« *Mach. AdG.* VII. könyv. 291. l.

A bátorság nemcsak a kapitánynak, hanem a közvitéznek is szükséges. A sereget néha bátorságra kell tüzelni, máskor meg, ha harczy kedve alkalmatlan időben nyilatkozik, meg kell zabolázni.

»Disciplina, engedelmesség, bátorság minden közvitéznek szükséges virtusa.« *Zr. Disc.* 210. l.

»A kapitánynak a maga hada bátorságát néha nevelni, néha zabolázni kell.« *Zr. Aph.* 271—2. l.

»[A király] a maga népének bátorítására mutathat . . . néha több confidentialiát [önbizalmat] is hogy sem vagyon.« *Zr. Máty. kir.* 173. l.

»[Vannak] occasiók, a kikben a főgenerálisoknak . . . magoknak személyek szerint elől kell állani a hadnak bátorítására, melynél semmi inkább a hadakat nem bátorítja.« *Zr. Máty. kir.* 174. l.

»Az . . . ijedt népet nem kell ujabbszerencsének exponálni, hanem először eloquentiával és maga példájával, azaz frissességével biztatni, azután azon igyekezni, hogy valami kárt tehet az ellenségnek, ha nem nagyot is, csak mégis édesedjék neki a te néped és felejtse el a félelmet.« *Zr. Aphor.* 307. l.

»Megtörténik, hogy katonáid megszeretnének ütközni, de te tudod, hogy a körülmények sereged számanál és a helyviszonyoknál vagy más oknál fogva reád kedvezőtlenek, miért is a megütközés vágyától el akarod őket tántorítani. Másszor meg megtörténik, hogy szükség és alkalom a megütközésre kényszerít, de katonáid önbizalom nélkül (*malconfidenti*) lévén nem nagyon hajlandók megütközni. Az egyik esetben tehát meg kell félemlíteni, másokban fel kell tüzelni őket. Az első esetben, ha a rábeszélés nem elégséges, nincs jobb mód, mint egy részüket zsákmányul dobni az ellenségnek; így aztán majd hisznek szavaidnak. [Igy szelídült meg a Fabius lovas ságának kapitánya is.] A had fel-tüzelésére nézve jó dolog méltatlankodást ébreszteni népemben az ellenség ellen, mondván, hogy gyalázó szókkal illettek bennünket . . . ; jó dolog úgy helyezni el a tábort, hogy sereged lássa az ellenséget és némi könnyű csatározása is legyen vele, mert a mit naponkint lát az ember, könnyebben megveti; másszor meg méltatlankodást kell mutatni, alkalmas beszédben szemükre vetni restségüket és megszégyenítés kedvéért kijelenteni, hogy egyedül akarsz harcolni, ha nem akarnak veled menni.« *Mach. AdG.* IV. 182—3. l.

Nagyon káros dolog az ellenség bátorságát nevelni.

»Az arany, ezüst, a drága kőtös, csak az ellenségedben szomju-

»Helytelen dolog az ellenséget gyalázó szókkal, sértegetéssel illetni,

- »ságot nyit és nagyobb bátorsá- »mert ezzel csak bátrabb, elszán-
 »got, mert azt gondolja, hogy az, ki »tobb lesz.« *Mach. Disc. II. k.*
 »azt hordozza, asszonyos és gyenge; XXV. fej.
 »más az, hogy a nyereségért job- »A fegyvereitől megfosztott gaz-
 »ban forgolódik. *Zr. Aphor. 289. 1.* »dag a fegyveres szegénynek zsák-
 »mánya.« *Mach. AdG. 292—3. 1.*

XI.

A »kedvező alkalom« következményei.

Diversificálás. — Ütközet, kénytelenség. — Az ellenségnek a kénytelenség alól való feloldozása. — Győzelem vagy halál. — *Diversio* — Kockáztatás. — A fejedelem személyének kockáztatása. — Vérontás nélkül való győzelem. — Zrinyi Tacitus-magyarázata. — A győzelem kiaknázása.

A kedvező alkalmat meg kell ragadni. Alkalmazkodni kell helyhez, időhöz. Ezekből a sarkalatos tételekből következik a kapitánynak ütközetben és ütközet után való magatartása. »Az hada-
 »kozás mesterségének nem szabhatni úgy regulákat, mint más dol-
 »goknak és az okos vitézség leginkább abból áll, hogy az had-
 »nagy tudja változtatni a dolgokat az mint az idő és alkalmazatos-
 »ság kívánja. Az olaszok azt mondják: *Diversificare.*«¹

1. Diversificálás.

A diversificálásnak a magyar viszonyokra vonatkozó példáját nyújtja Zrinyi a 29. Aphorismában:

- »Kétség, jobb-e a harczon állva »Az okos kapitányok legnagyobb
 »várni az ellenséget, vagy győsa »része inkább elfogadja az ellenség
 »sággal rá menni . . . Látjuk, hogy »támadását (*l'impeto*), semhogy ő
 »a török, tatár gyakorta azért rom- »támadjon *impetussal*; mert a
 »lik, hogy futást mégyen az ellen- »dühösséget (*furore*) könnyen föl-
 »ségre, a mely vesztég állva várja. »tartóztatják a szilárdan vesztég
 [De ebből és más ezzel ellenkező »álló emberek és az elfojtott dühös-
 példákból sem szabad egyoldalú »ség (*furore*) könnyen gyávaságba
 határozott szabályt levonni.] Egy »csap át. Így cselekedett Fabius . . .
 »kapitán ne ragaszkodjék egy dolog- »Mások, kik félték az ellenségük
 »hoz, gondolván, okvetetlenül az ugy »vitézségétől, este felé indultak tá-
 »lesz, mert megcsalja magát, hanem »madásra, hogy csatavesztés esetén
 »különböztesse és változtassa a maga »az éj védelme alatt menekülhes-
 »elméjét az mint a hely és az idő »senek. Mások ismét, látván, hogy
 »kívánja. Ha az ellenség olyan, hogy »az ellenséget valami babona vagy
 »az ő hatalma első *fúriában*, avagy »előítélet tartja vissza bizonyos idő-

¹ *Zr. a Discursus tertius* czíme; 204. 1. A *diversificare* szót Machiavelli nem használja; e helyett a *variare* szóval él: »*Come conviene variare co i tempi, volendo sempre aver buona fortuna.*« (»Hogyan kell megváltozni az idővel együtt, ha az ember mindig jó szerencsét akar.) *Mach. Disc. III., a IX. fej. czíme.*

»*impetusban* áll, . . . jobb állva várnod; . . . állj veszteg és tartsd meg az első ütközetet, meglankad az ereje és serénysége, aztán könnyen bánhatsz vele. Ha pedig az ellenség rendesebb náladnál, s tanultabb, vitézebb náladnál, jó ilyenkor adni motust a seregnek. *Zr. Aphor.* 261. l.

»Ha a setéség hasznodra van, ha kevés a hadad, úgy, hogy napal meg nem mernéd mutatni, . . . , avagy talán a hely olyan, hogy bizhatol a setéségben, hogy a föld csinját a te hadad jobban tudja, olyankor próbálhatsz, egyébíránt ne.« *Zr. Aphor.* 288.

»ben a hadakozástól, éppen ezt az időt választották. Így cselekedett Caesar Franciaországban Ariovistus ellen és Vespasianus Soriában a zsidók ellen.« *Mach. AdG.* IV. k. 179. l.

»Tekintetbe kell venni az ellenség szokását, minéműségét; hogy reggel, délben vagy este akar-e megtámadni, hogy gyalogsággal, vagy lovassággal erősebb-e s a szertint intézkedjél.« *Mach. AdG.* V. könyv. 211. l.

2. Ütközet, Kénytelenség.

»Az kapitánynak nem kell mindjárt a harczrul gondolkodni, hanem minden módot előbb próbálni mást, hogy az ellenséget megverhesse, avagy éhséggel, avagy más csalárd-sággal, mert a harcz nagy szerencsével jár; a szerencse bizonytalan . . . Mikor mindent próbált . . . és már kéntelen vele, akkor harczol az ellenséggel.« *Zr. Aphor.* 299. l.

»A jó kapitány nem ütközik meg, míg nem kénytelen vele és míg az alkalom nem szólítja.« *Mach. AdG.* VII. k. 292. l.

»Jobb az ellenséget éhséggel meggyőzni, mint vassal; a győzelem inkább függ a szerencsétől, mint a vitézségtől.« *Mach. AdG.* VII. 290. l.

Néha kerülni kell a megütközésre késztető alkalmat, néha meg maga a kapitány vessen a megharcoláshoz való kénytelenséget a vitézek szívébe.

»Mikor a had árulásától fél a kapitány, ne késsék, hanem harczoljon meg.« *Zr. Aphor.* 296. l.

»A kénytelenség akkor áll be, midőn látod, hogy nem ütköznél meg, okvetlen veszteneid kell . . . Ilyen esetekben mindig meg kell ütközni, még ha kárral jár is, mert jobb szerencsét próbálni, holott a kísérllet javadra szolgálna, semmint kockázat nélkül biztos romlásodat látni.« *Mach. AdG.* IV. 177—8. l.

»A mely seregről tudjuk, hogy nem késlekedik és ezért a harczot keresi, ki kell kerülni, s mint az

»Ha éhség vagy más természetes szükség, vagy emberi szenvedés ellenségedet kétségbeesés-sugalta

»árvizet elfolytí engedni.« *Zr. Discursus tertius.* 206. l.

»Ha erőtlén vagy, ha azt gondolod, hogy a harc nem neked való, fússad az alkalmatosságot, az melylyel a harczra erőtetnél; kerüljed az ellenséget és soha annyit ne boszanthasson, kergethessen és gyalázhasson, hogy te az te szándéko-dat megtörjed. Tanulj Fabius Maximustól, az mely csendesen szenvedhette, hogy az ellenség gyalázta és szította.« *Zr. Aphor.* 295—6. l.

»Tudni kell a kapitánnak az ellenség szitkának effectusától magát megtartóztatni. Ha nem tartod tanácsosnak az ellenséggel megharczolni, semmi szitok vagy bosszus szó ne vegyen ki sánczodból és ne bírjon rá szándéko megváltoztatására.« *Zr. Cent.* 356.

Az ellenséget nem szabad bátorítani, sőt inkább fel kell oldani a kénytelenség alól.

»A jó hadnagy . . . vessen kénytelenséget a vitézek szívében a megharcolásához, mert nincs ez világon hatalmasabb fegyver, mint a *necessitas*; . . . de viszont minden mesterséggel azon kell lenni, hogy az ellenség szívéből kivegyük a kételenséget; mert őtet is szintén úgy vitézzé teszi, mint téged.

»lépésre, vagyis arra készteni, hogy megtámadjon és veled megütközzék, maradj táborodban és a mennyire lehet, kerülj az ütközetet. Így cselekedtek . . . *AdG.* VI. 256. l.

»A kapitány ne ütközzék meg, ha nincs előnyben és nem kénytelen megharczolni . . . Az előnyt néha az ellenség, néha a saját okosságod nyújtja. *Mach, AdG.* IV. k. 177—8. l.

»Különösen óvakodjál félő, vagy a győzelemben bármi okból nem bizó sereget harczba vinni . . . Ebben az esetben kerülj az ellenséget (*dei fuggire la giornata* fússad az ütközetet), vagy úgy, mint Fabius Maximus, a ki erőditett helyekre vévén be magát, megakadályozta, hogy Hannibal megközelelthesse; vagy — ha azt hiszed, hogy az ellenség még az erőditett helyeken is felkereshetne — úgy, hogy a csatatérről eltávoztván, népedet fölideiden megosztod, hogy ezek ostromlásának huza-vonája az ellenséget kifárasztja.« *Mach. AdG.* IV. k. 180. l.

»Megtörténik néha, hogy felkelvén az ellenség elől, mert magadat nála alább valónak itéled és azért nem akarsz vele ütközetbe bocsátkozni, az ellenség szüntelen a nyomodba van, te pedig a folyó partjához érsz . . . *AdG.* V. 211—212. l.

»Hogy az okos kapitány saját katonáit minden kénytelenséggel [*necessità*] harczra kényszerítse, az ellenséget pedig a kénytelenség alól feloldja. *Mach. Disc.* III. könyv, XII. fej. címe.

»*Camillus*, a legokosabb római kapitányok egyike, midőn már benn volt seregével *Veji* városában, hogy

»Azt mondják a francziák, hogy a
 »futó ellenségnek aranyból kell hidat
 »csinálni . . . Mikor azért a harczon
 »vagy, igen jó lesz megkiáltani a
 »hadnak, *hogy valakinél fegyver*
 »*nincsen, ne bántsák aztat*; és ebből
 »következik, *hogy sokan elvetik a*
 »*fegyvert*, holott nem léznek kéte-
 »lenek a harczolással. Így cseleke-
 »dék ama vitéz római kapitány
 »*Camillus, in obsidione Vegenti*,
 »mikor már bement volna a népe a
 »városban.« *Zr. Centur.* 338. 1.

»Judás Machabeus könyveiben ol-
 »vastam, hogy soha nem jó az ellen-
 »séget szitokkal . . . és boszuszókkal
 »illetni, mert . . . ha ki bennünket
 »boszús szókkal illet, meggyújtja
 »bennünk a vért és megmelegíti,
 »úgy annyira, hogy bátorra téssen
 ». . . Dávidnak nem kicsin erőt adott
 »a Goliát szitka és boszusága.« *Zr.*
Cent. 355. 1.

»Ne illesd . . . az ellenséget kicsin
 »boszusággal; a kicsin boszuság ha-
 »ragot nyit az emberben és boszu-
 »állást; . . . rossz arczulcsapás az,
 »a kiért kettőt adnak.« *Zr. Aphor.*
 300. 1.

»A kéntelenség[ben] . . . inkább
 »kell bátorsággal élni, hogy sem
 »okossággal.« *Zr. Centur.* 354. 1.

»Nagy merészség és talám vak-
 »merőség oly állapotra hozni ügye-
 »det, hogy avagy meg kell halni
 »avagy győzni az ellenséget. Julius
 »császár, mikor Angliára ment, meg-
 »égették a hajókat a kiket odavittek,
 »hogy lássák a vitézei, hogy nincs
 »mód a szaladásban.« *Zr. Aphor.*
 264. 1.

»bevételét megkönnyítse és az ellen-
 »séget a védekezés végső kénytelen-
 »sége alól feloldja, parancsot adott,
 »de oly módon, hogy a véjibeliak is
 »hallották, hogy *senkise bántsa azo-
 »kat, akik fegyver nélkül vannak*.
 »Ugy hogy azok *fegyvereiket a*
 »*földre dobván*, a várost csaknem
 »vérontás nélkül vették meg. *Mach.*
II. o. 471—2.

»Mikor az ostromlott városba be-
 »hatolsz, kiáltasd meg hangosan,
 »hogy csak a fegyvereseket bántsák
 »s a ki a fegyverét eldobja, kegye-
 »lemben részesül. Ez már sok város
 »bevételét megkönnyítette.« *Mach.*
AdG. VII. 279.

»A vejibeliak . . . gyalázó sza-
 »vakkal illették a rómaiakat; a
 »mitől minden okos kapitány tartóz-
 »tassa katonáit; mert ezek oly dol-
 »gok, melyek az ellenséget boszú-
 »állás vágyára tüzelik és semmiféle
 »módon nem akadályozzák a táma-
 »dásban, úgy, hogy ez oly fegyver,
 »mely magad ellen fordul.« *Mach.*
Disc. II. XXVI. feje. 361.

»Némelyek kénytelenséget te-
 »remtve szorították seregüket a küz-
 »delemre, úgy, hogy megfosztották
 »a menekülés minden reményétől s
 »csak a győzelemtől remélhették
 »szabadulásukat. Ez a legerősebb és
 »legjobb módja az elzántság feléb-
 »resztésének . . . Sokféle kénytelenség
 »van, de az a legerősebb, mely arra
 »kényszerít, hogy győződj, vagy hal-
 »nod kell.« *Mach. AdG.* IV.k. 186. 1

3. Diversio.

»Az diversio legmesterségesebb vitézség mindennél: a ki okos-
 »san él avval, nem hibálhat.«¹ Mátyás király ennek is mestere volt.
 Mig Kázmér és Ulászló Boroszló alatt álltak, Mátyás vezérei,
 Szapolyai és Kinizsi, Lengyelországban dűltak; »tudta jól az király,
 »hogy az ilyen kárra és hirre az ellenség el fog menni hazája
 »segítségére, aminthogy nem is hibáza s ez kényszeríté őket békes-
 »séget csinálni.«²

Machiavelli is felhasználja a diversiót hőseinek, a luccai
 Castruccio Castracchinak dicsőítésére. Mikor a firenzeiek Luccát
 ostromolták, Castruccio Toscanába vitte hadát s a szorongatott
 firenzeiek kénytelenek voltak hadaikat Firenze védelmére vissza-
 hívni.³

»Ha az te ellenséged, nagy és
 »félsz mind egyszersmind reád jön:
 »küdd el másfelé az ő országára
 »a te hadadat és így attul félvén,
 »ő is el fogja oszlatni a maga hadát
 »és nem lesz oly erős.« *Zr. Aphor.*
 242. 1.

»Egynémely kapitány megtamad-
 »tatván, nem az ellenség ellen ment,
 »hanem hadát annak országába
 »vivén, kényszerítette, hogy vissza-
 »térjen és saját házáat védje . . .
 »A ki ezt a diversiót (*diversione*)⁴
 »megpróbálta, gyakran elérte cél-
 »ját . . . De csak az teheti meg,
 »a kinek országa erősebb, mint az
 »ellenfélé; más különben könnyen
 »beleveszt az ember . . . A kapitány
 »egyéb teendői közt minden erejével
 »azon legyen, hogy az ellenség ere-
 »jét megosztsza . . . Erre nézve nincs
 »jobb mód, mint az ellenség orszá-
 »gát megtámadni, hogy ennek védel-
 »mére kényszerülvén sietni, abba-
 »hagyja a háborút.« *Mach. Adg.*
 VI. k. 250., 251., 252., 253. 1.

Nagyon jellemzi Zrinyi rettenthetetlen bátorságát, hogy
 Machiavelli tanítása ellenére, vagyis, hogy a diversiohoz csak az
 folyamodjék, kinek országa erősebben áll, mint ellenfélé: minden
 erővel azon volt, hogy a törököt saját országában támadjuk meg.
 »Hányszor megverték a magyarok a törököket, . . . és mind-
 »azonáltal nem jut még senkinek eszében az ő országokban mélyen
 »bé a hadakozást vinni.«⁶

¹ *Zr. Máty. kir.* 158. 1.

² *Zr. U. o.*

³ *Mach.* VI. köt. Castruccio. 642. 1.

⁴ Zrinyi Tacitus-ból vett idézetében a diversio így van kifejezve: *distra-*
hendo hosti. *Zr. Aphor.* 242. 1.

⁶ *Zr. Disc.* 214. 1.

4. Koczkáztatás.

A kénytelenségről mondottakból következik a megfontolatlan koczkáztatás elítélése.¹ »Mértékletesen kell a szerencsével élni; elég tized részét az te szándékoznak a szerencsére bízni, a kilencz mind okbul és jóbul legyen.² Bolond az a kapitány, a ki egy cselekedettel, melyet nem distillált meg jól az eszével, örökre elveszti jó hírét-nevét.«³ »Fabius Maximus kész példa rá: mikor nincs eleget, miért kell koczkára vetni a hadadat?«⁴ Nem szabad tehát a hadat máskor szerencsételnünk, koczkáztatnunk, csak mikor kényszerítettünk.⁵ Vannak kapitányok, a kik semmit az szerencsére nem akarnak bízni, . . . viszont mások mindent szerencsétletnek. Az egyik is, a másik is helytelenül cselekszik.«⁶

»Egy fejedelem, az melynek minden ereje csak az egy hadában vagyon, . . . ne vesse ezt soha is szerencsére és ne engedje megharcolni, se ne adja [vakmerő] kapitán kezében.« *Zr. Discurs.* 205 l.

»Ha jó és vitéz hadad vagyon és rendes, próbálhatsz vélek [még éjjel is]: ha rossz, rendetlen és szófogadatlan, meg se mutasd magad vele, mert rosszul jársz.« *Zr. Aphor.* 288. l.

»Ha valami a setétséggel jön a te hasznodra, . . . hogy . . . talán . . . a föld csínját a te hadad jobban tudja, olyankor próbálhatsz [még éjjel is és csekély haderővel is]: egyébiránt ne, mert megcsalod magadat.« *Zr. Aphor.* 288. l.

A fejedelem vagy fővezér személyének koczkáztatására nézve Zrinyi oly elveket fejt ki, a melyeknek megfelelőit Machiavelliben hiába keresnők.

»Bécs megszállásában [Mátyás] . . . felettébb nagy bátorság-

»Hogy egy egész szerencsét és egy egész haderőt nem szabad koczkára vetni. (*Che non si debbe mettere a pericolo tutta la fortuna, e non tutte le forze.*)« *Mach. Disc.* I. a XXIII. fej. czíme.

»Soha se vidd ütökzetbe katonáidat, ha előbb nem győzöttél meg róla, hogy félelem nélkül vannak és rendezettek, szófogadók (*senza paura e ordinati*); ne próbálj velük (*nè mai ne farai pruova*), ha csak nem látod, hogy maguk is bíznak a győzelemben.« *Mach. AdG.* VII. 290. l.

»Többet ér a katonák vitézsége, mint nagy száma; többet ér néha a hely, mint a vitézség.« *Mach. AdG.* 291. l.

¹ L. a. 2. pontban az »ütökzet, kénytelenség« első példáját.

² Machiavelli szerint a Szerencse cselekedeteink felének ura. L. VII. fej.

³ *Zr. Aphor.* 313. l.

⁴ *Zr. Aphor.* 283. l. — V. ö. »Jobb az ellenséget éhséggel meggyőzni, mint vassal.« *Mach. AdG.* VII. 290. l.

⁵ *Zr. Discurs.* 200. l.

⁶ *Zr. Discurs.* 204. l.

»gal de még nagyobb veszedelemmel személye szerint forgolódott.
 »... Az ilyen vakmerőség hadi fővezérekben nem kívánatos s
 »nem is dicséretes; egy puskapattanás elrontja életével az egész
 »hadának, s országának szerencsáját.« *Zr. Máty. kir.* 173. l.

»A kapitán vitez és bátor legyen; de ez nem első, sem nem legnagyobb dicsősége és nem illik ezt minden aljas alkalommal próbára vetni. Az ő dicsősége nem a verekedés és vagdalkozás, hanem a seregek igazgatása.« *Zr. Cent.* 357—8. l.

»A seregek hasonlóak az ember testéhez, melynek az ő lelke
 »a generális . . . , ha ez elvesz közülök, a test holt lészen; azért
 »nem kell a kapitánnak minden dologra szerencsélteni magát.« *Zr. Aphor.* 289. l.

»Ebből tanulhat minden [hadvezér], hogy a maga személye
 »szerencséltetése nem dicséret, hanem vétek.« *Zr. Máty. kir.* 174. l.

Vannak Zrinyi szerint is esetek, midőn a hadvezérnek nem szabad a maga személyének kockáztatásától visszariadnia:

»Ha a te vitézeid rettegnek és használhatsz vele, elől kell
 »menni és nem csak szóval parancsolni, hanem kézzel és exem-
 »plummal biztatni.« *Zr. Aphor.* 323. l.

»Mikor de summa rerum tractáltatik, akkor szükséges, hogy a
 »kapitányok, a magok személyeket feltegyék a játékra, és meghal-
 »janak inkább, hogysem a győzedelmet az ellenség kezében lássak.«
Zr. Disc. 208—9. l.

A hadvezér személyére vonatkozólag tehát Zrinyi a harc-
 téren tett tapasztalataiból a vitézt és gyávát egyaránt leterítő tüzi
 fegyver használatának terjedéséből levont teljes önálló s a modern
 hadviselésben is érvényeseknek ismert eszméket hirdet.

A vezér kimelésének elve megvolt ugyan már a régiéknél is; Zrinyi is hivatkozik egy Plutarchosból vett adomára,¹ továbbá Scipionak s egy olasz generálisnak esetére,² a régiék alapján maga Machiavelli is a tábor közepére helyezi a fővezér sátorát,³ de azért még sem foglalkozik sehol a vezér kimelésének kérdésével. Machiavelli ugyanis első sorban Borgia Caesar példáját, a fegyveres hatalom útján uralomra vergődő fejedelem érdekeit tartja szemé előtt; az ilyen fejedelem hatalmának egyik fontos feltétele a személyes vitézség, bátorság,⁴ ezért kockáztatta oly könnyedén életét Mátyás király (és később I. Napoleon is). Hozzájárul ehhez még az a körülmény is, hogy Mátyás király és Machiavelli idejében a tüzi fegyver használatát még nagyon fejletlen volt és a személyes vitézség a harc téren még teljes erejében érvényesült, a mi később, a tüzi-fegyverek tökéletesedése után nagyon megváltozott.

¹ *Zr. Máty. kir.* 173. l.

² *Zr. Centur.* 357. l.

³ *Mach. AdG.* VI. k. 221. lap, a tábor képe.

⁴ »A mi a sereget főképen együtt tartja, az a kapitány tekintélye, a mi csak személyes vitézségből keletkezik (*la quale solamente nasce dalla virtù sua*).« *Mach. AdG.* VI. 255. l.

Zrinyi is elvárja a fővezértől a hősiesség bátorságát; az ő kapitánya inkább meghal, hogyszem a győzedelmet az ellenség kezében lássa, de azért nem fogja személyét minden kicsinyes és aljas alkalomból kockáztatni, mert egy puskapattanás kiolthatja életét és elronthatja egész hadának és országának szerencsáját.

5. Győzelem.

»A győzelem . . . ész, bátorságot, tisztességet és szüvet . . . ad.«¹ Ez tehát a kapitány minden törekvésének pálmája, koronája. Hogy a győzelmet kivívhassák, »szükséges, hogy a sereg, mikor »ellenségre megyen, nem csak jó reménységben legyen a győzelem »felől, hanem igen állhatatosan el is higgye, hogy meggyőzi az »ellenséget.«²

A kapitány minden törekvését, tudását a győzelem kivívásába helyezi; de azért a legjobb, legderekbabb kapitány is elvesztheti a csatát, ha a szerencse nem kedvez neki. Így bizonyos, hogy »az ifjak, noha gyakrabban botlanak, mint az öreg hadnagyok, emezeknél gyorsabbak, merészebbek lévén, könnyebben kockáztatnak és így gyakrabban győznek is.«³ Mindazonáltal oly önérzetes és alaposan képzett hadvezér, mint Zrinyi is, jobbnak tartja »jó ok és okos ok mellett veszteni, hogy sem bolondsággal nyerni.«⁴ »Minden győzelem jó és nagy, de az mely az mi akaratumk [szerint] és vérontás nélkül meglehet, legjobb és szebb és dicsőségesebb.«⁵ A »vérontás nélkül« kifejezést Rónai Horváth Jenő a jegyzetben így magyarázza: »nagy, vagy fölösleges vérontás nélkül.« Rónai Horváth véleménye az illető aphorismának alapul szolgáló tacitusi idézet folyománya: »*Magna ea victoria, neque cruenta nobis fuit*: Nagy volt az a győzelem s nekünk nem is sok vérünkbe került.« Ha azonban egybevetjük ezt az aphorismát Zrinyinek más helyütt is nyilvánított véleményével, meggyőződünk róla, hogy Rónai Horváth Zrinyi szavait tévesen értelmezi, s hogy a Tacitusból vett idézetek Zrinyinek, épúgy, mint a Liviusból vett idézetek Machiavellinek, csak arra szolgálnak, hogy hadtudományi elveiket ezekhez az ismert pontokhoz fűzzék.

»Minden győzelem hasznos, de »Jobb az ellenséget éhséggel mint
»leghasznosabb az, a ki kár nélkül »*vassal* meggyőzni, mert a győzelem
»esik; az esik pedig kár nélkül, »sokkal inkább függ a szerencsétől,

¹ *Zr. Aphor.* 253. l. — V. ö. az *Aphor.* élén a Tacitusból vett idézetet.

² *Zr. Centur.* 336. l. — V. ö. »Sohase vidd katonáidat ütközetre, ha előbb nem győzöttél meg róla, hogy . . . remélik, hogy győznek.« *Mach. AdG.* VII. k. 290. l.

³ *Zr. Centur.* 352. l. — V. ö. »[A Szerencse] nő lévén, jobban szereti az ifjakat, mert ezek kevesebé aláztatnak, sokkal hevesebbek és nagyobb merészséggel parancsolnak neki.« *Mach. Princ.* XXV. fej. végén.

⁴ *Zr. Discurs.* 224. l.

⁵ *Zr. Aphor.* 262. l.

»a kit *fegyver nélkül* vihetsz vég- »mint a vitézségtől.« *Mach. Adg.*
 »hez; az pedig az éhség és szomju- VII. 290. l.
 »ság.« *Zr. Aphor.* 286. l.

A tacitusi idézet, melyhez Zrinyi ez utóbbi aphorismáját fűzi, a következőképen szól: »*Sed nihil aeque, quam sitis, fatigabat:* De semmi se merítette úgy ki, mint a szomju-ság.« Látni való tehát, hogy Zrinyi elveinek kulcsát még Tacitusból kiinduló aphorismákban is, Machiavelli tanításaiban kell keresnünk.

Zrinyi önállósága ily esetekben a tétel illusztrálására szolgáló és Machiavellitől rendszeren független példákban nyilvánul:

»Monluc azt írja, mikor ő Sici-
 »liában a spanyol hadtul ben volt
 »zárva, az éhség igen elnyomó-
 »totta a népet, és nem vala már
 »mód megtartani e várost, hanem
 »a haszontalan cselédet, a véneket
 »és gyermekeket, betegeket, az asz-
 »szonyokat mind ki kellett üzni az
 »ellenség kezében . . . De viszont
 »másutt a római históriákban ol-
 »vastam, hogy a generális, a ki a vá-
 »rat megszállotta, nem hagyta ben-
 »valókat kimenni, hanem visszaüzte
 »őket, hogy annál inkább segítsék
 »az éleést elkölteni.« *Zr. Aphor.*
 286 — 7. l.

»Nagy Sándor Leucadiát akar-
 »ván bevenni, megostromolta és
 »bevette az összes körülötte fekvő
 »várakat, azután engedte, hogy az
 »innen kiszabadult emberek mind
 »Leucadiába meneküljenek és így
 »a nagy sokaság rövid idő alatt
 »kiéheztesse.« *Mach. AdG.* VII. k.
 278. l.

A győzelemmel azonban még nincs befejezve a kapitány és sereg feladata; a győzelemnek gyümölcsét is kell szedni, még pedig serényen, különben kárba veszett az egész fáradozás.

»Tudni kell meggyőzni az ellen-
 »séget és hasznát venni a győzede-
 »lemnek . . . Nem csak maga volt
 »Hannibal a ki hasznát nem tudta
 »venni a győzedelemnek; sokan van-
 »nak a mostani időben is, az kik
 »megverni, megfutamatni és meg-
 »győzni tudják az ellenséget, de a
 »győzedelemnek gyümölcsét nem
 »tudják megszedni.« *Zr. Quintus*
Discurs. 212 — 3.

»Nagy véték az a győzedelem-
 »sekben, hogy meglankadnak . . .
 »Hannibál [sem] tudá continuálni e
 »győzedelemet.« *Zr. Aphor.* 290. l.

»Ha valaki győz, serényen jár-
 »jon a győzedelem nyomában; Cae-
 »sart és ne Hannibalt kövesse, a
 »ki, miután a rómaiakat Cannaenál
 »széjjelverte, megállapodván, elveszté
 »a római birodalmat. Amaz ellenben
 »a győzedelem után sohasem pihent
 »meg, hanem annál nagyobb hévvel
 »és tűzzel követte a széjjelvert ellen-
 »séget.« *Mach. AdG.* IV. 174. l.

»A fáradhatatlansággal azt nyeri
 »[a kapitány], hogy az Hannibal
 »vétkébe nem esik, hanem tud élni
 »a győzelemmel.« *Zr. Aphor.*
 293. l.

A megvert sereg üllőzésében, a győzelem gyümölcsének megszedésében ép oly serénynek kell lenni, mint az első diadal kivívásában.

»Kicsin ellenség ellen is, futó
 »ellenség ellen is minden tehetség-
 »geddel harcolj.« *Zr. Aphor.* 253.

»A ki rendetlenül követi a széj-
 »jelvert ellenséget, győztesből legyő-
 »zötté akar válni.« *Mach. AdG.*
 VII. k. 291. l.

XII.

Az »eszesség, találékonyság« következményei.

Előrelátó gondoskodás. — Helyismeret. — Kémek. — A váratlantól és ismeretlentől való félelem eloszlátása. — Az ékesszólás hatalma — Revelatio. — A baljóslat jóra magyarázása. — Titoktartás. — Asszony. — A zsákmány közös. — A hadnak csak egy vezére legyen. — Zrinyi és Napoleon átvétele közt lévő különbség.

A kedvező alkalom megragadásához mindenekelőtt *eszesség, találékonyság*¹ kell. Mert a kapitánynak nemcsak azt kell látnia, tudnia, a mi saját hadában s az ellenségében történik, vagy történni fog, hanem praeventiv intézkedéssel el kell hárítania az akadályokat saját diadalának útjából és lehetetlenné kell tennie az ellenség boldogulását. Legfőbb kötelessége tehát a kapitánynak az *előrelátó gondoskodás*.

1. Előrelátó gondoskodás.

»Mind tudni kell a kapitánynak
 »az ellenség dolgát, még a gondo-
 »latját is, ha lehet által kell látni.«
Zr. Aphor. 263. l.

»Szükséges az ellenségedre is vi-
 »sened gondot, mit csinál, mit gon-
 »dol.« *Zr. Aphor.* 319. l.

»Minden két részre kell a kapi-
 »tánynak gondot viselni, mind a
 »hadára, mind az ellenségre.« *Zr.*
Aphor. 319. l.

»Mindenekelőtt ismerni kell az
 »ellenség kapitányát és azokat, kik
 »körülotte vannak; vajjon vakmerő,
 »vagy óvatos, félénk avagy bátor-e.«
Mach. AdG. IV. k. 180. l.

»Semmi sem oly méltó a kapi-
 »tányhoz, minthogy az ellenség szán-
 »dékát előre kitalálta.« *Disc.* III. k.
 a XVIII. fej. czíme.

»Változtass hadi tervet, ha észre-
 »veszed, hogy az ellenség kitalálta.«
Mach. AdG. VII. k. 292. l.

¹ L. X. fej. 1.

»Nem jobb-e mindenekről provideálni, mindenre gondot viselni, »mind azokra, kik meglehetnek, mind pedig, kik meg nem lehet- »nek? Ha más hasznát soha nem vennéd is, mégis »az haszna, hogy . . . soha oly casus rád nem jön, kit nem »érthetsz és orvosságot nem találsz néki.«¹

A kapitánynak előre kell gondoskodnia seregeinek élélmezé- séről, biztonságáról:

»Vigyázz, kapitány, . . . hogy »evvel [éhséggel, szomszussággal] ne »kellésék harczolnod, mert vészede »nagy kárát.« *Zr. Aphor.* 286. 1.

»Ha az ellenség országában had- »dal bemensz, mindenről gondoskod- »jál és arról is, miképpen visszajö- »hess.« *Zr. Aphor.* 241. 1.

»Mindent, valami az ellenség ve- »szélyére és a tiednek hasznára va- »gyon, meg kell elébb gondolni, »hogysem harczra mégyen a kapi- »tány . . . és hogy ezt a kapitány »gondviselését a hada is tudja, szük- »séges.« *Zr. Aphor.* 321. 1.

»Ha a kapitán az ellenség bot- »lásában avagy elégedetlenségében »inkább bizik, hogy sem a maga »hadának elegendőségében, és aztán »jobbnek találja az ellenséget, hogy »semmint gondolta volna, bizo- »nyára mindjárt fog lankadni és »rettetni magában Azért a ki »okos, soha nem megyen úgy az »ellenségre, mint roszra, hanem »mintha legjobb és vitézebb volna.«
Zr. Centur. 358. 1.

»A ki nem gondoskodik a szük- »séges élelemről, fegyver nélkül le »van győzve.« *Mach. AdG.* VII. k. 291. 1. (V. ö. még *AdG.* V. k. 204— 5. 1. és VII. k. 277. 1.)

»Minden dolgot le lehet győzni »a háborúban; ez az egy [az élél- »mezés hiánya vagy hiányossága] »téged győz meg.« *Mach. AdG.* VI. k. 245. 1.

»Jól megértsd: ellenséges ország- »ban járván hadaddal, több és na- »gyobb veszedelemnek vagy kitéve, »mint ütközet alkalmával.« *Mach. AdG.* V. könyv. 210. 1.

»A mi az ellenségnek használ, »neked árt; a mi neked használ, az »ellenségnek árt.« *Mach. AdG.* VII. k. 290. 1.

»Sohse gondold, hogy az ellen- »ség nem ért a dologhoz; sőt in- »kább, ha csalogástól akarod ma- »gad megóvni és ha kevesebb ve- »szedelemnek akarsz kitéve lenni, »mentől kevésbé óvatos az ellenség, »annál inkább kell tőle tartanod.«
Mach. AdG. IV. k. 209. 1.

¹ *Zr. Aphor.* 285. 1.

»Messze legyen bár az ellenség,
 »bár gondatlan, bár rossz, mind-
 »azokon azért te el ne aludjál, ha-
 »nem úgy vigyázz, úgy gondolkod-
 »jál, mintha legjobb, vitézebb és leg-
 »gondosabb ellenséged volna . . .
 »Ha békeség és félelem nélkül való
 »időben az te hadad nem istrázsál,
 »nem vigyáz, nem fárad, vajmi
 »nehéznek fog tetszeni neki, mikor
 »a háborúságos és félelmes idő el-
 »jön; minden dolog újnak és szo-
 »klatlannak tetszik néki.« *Zr. Aphor.*
 238—9. 1.

»Az ostrom alatt lévők gondo-
 »sabban örködjenek, midőn az ellen-
 »ség elhúzódott, mint mikor közel
 »van. És jobban kell vigyázni
 »azokra a helyekre, melyekről az a
 »vélemény, hogy kevésbé támadha-
 »tók.« *Mach. AdG.* VII. k. 283. 1.
 »Az uj és hirtelen dolgok rémü-
 »letbe ejtik a hadat.« *Mach. AdG.*
 VII. 291. 1.

2. Helyismeret.

A seregről való előrelátó gondoskodás elve azt parancsolja, hogy a kapitány alaposan ismerje a vidéket, melyen hadával átvonul, a hol tábort üt, vagy a hol meg akar ütközni.

»Az mely kapitány az földnek
 »a csinját nem tudja, keveset viszen
 »végben a maga szándékában.« *Zr.*
Aphor. 297. 1.

»Szükséges egy hadviselő ember-
 »nek ismérni a föld csinyját, . . .
 »minden árkot, erdőt, passust. . . .
 »De mivel egy ember az egész
 »világnak situsát nem esmérheti meg
 »és nem tudhatja, szükséges, hogy
 »oly embereket tartson maga mellett,
 »a kik ott a tájat tudják . . . Más
 »az: szükséges, hogy jó feje legyen
 »a hadviselőnek arra, hogy miként
 »meglátja a helyt, megismerje az ő
 »mivoltát, és tudja alkalmaztatni a
 »maga hasznára . . . Az ilyen tu-
 »dománt nem elég theoretice tudni,
 »hanem practice; azt pedig legin-
 »kább a vadászatokban tanulhatni
 »meg. Vide in Cyro politico. Cyrus-
 »rul ír Xenophon, hogy a vadásza-
 »tokban mindent tanult, és minden-
 »kor discourált a helyekről: ha itt
 »ellenség volna, mint kellene megke-

»Ellenséges földön járván, első
 »feladata a kapitánynak, hogy a
 »vidék leírása és térképe meglegyen
 »nála, úgy hogy ismerje a hely-
 »ségeket, ezek számát, egymástól
 »való távolságát, az utakat, hegye-
 »ket, folyókat és mocsarakat és
 »minden tulajdonságukat. És hogy
 »ezt tudja, szükséges, hogy külön-
 »külön és különböző módon oly
 »emberek legyenek mellette, kik is-
 »merik azt a vidéket és szorgal-
 »masan kérdezzesse őket, vesse egybe
 »beszédjüket és az egybevetés ered-
 »ménye után induljon.« *Mach. AdG.*
 V. könyv. 210. 1.

»Ha valamely vidéket alaposan
 »megismert, könnyen megismeri az
 »új tájékat is, mert egy-egy vidék
 »és részei közt mindig van valamely
 »hasonlatosság, úgy hogy egyiknek
 »ismeretéből könnyen átmegy a
 »másiknak megismerésére.« *Mach.*
Disc. III. könyv. XXXIX. fej.¹
 566. 1.

¹ A fejezet czíme: »*Che un Capitano debbe esser conoscitore de i siti:*
 Hogy a kapitánynak helyismerőnek kell lennie (ismernie kell a situsokat).«

»rülni, s mint lesre venni, etc.« *Zr. Aphor.* 246—7. l.

»És minthogy minden tudományhoz, ha valaki tökéletesen akarja tudni, gyakorlat kell, ez különösen nagy gyakorlatot kíván. Ezt a gyakorlatot, vagyis különös ismeretet inkább vadászat mint más gyakorlat útján sajátíthatni el . . . És Xenophon Cyrus életében megmutatja, hogy Cyrus, midőn Armenia királyát megtámadta, a teendőket a harcztéren kiosztván, figyelmeztette tisztjeit, hogy ez nem egyéb, mint egyike azon vadászatoknak, melyekben vele együtt gyakran résztvettek . . .« *Mach. Disc.* III. könyv. XXXIX. fejt. 565. l.

»A fejedelem béke idején járjon vadászni, mert ezzel egy-egy vidék alakulásával ismerkedik meg, a minek más vidékeken is hasznát veheti. Philopomenesről, az achaiok fejedelméről egyéb dicséretre méltó tulajdonságai közt azt mondják az írók, hogy béke idején is mindig úgy gondolkozott, mintha háborúban lenne s ha barátaival a szabadban volt, gyakran megállott és vitázni kezdett velük: Ha az ellenség ezen dombon állna, mi pedig itt állnánk seregünkkel, melyikünk volna előnyben? Hogy kellene rendben ellenük menni? Ha visszavonulnának, hogy kellene őket követnünk? . . .« *Mach. Pr.* XIV. fejt. 76—77. l.

Zrinyi tehát itt Machiavelli három művéből, az *Arte della Guerrá*-ból, a *Discorsi*-ből s a *Principé*-ből merít, vagyis kiveszi mindenünne az, a mi leglényegesebb, legjellemzőbb és aphorismájában egygyé forrasztja.

3. Kéme k.

»Mind tudni kell a kapitánnak az ellenség dolgát, még a gondolatját is ha lehet által kell látni; . . . ez pedig kéme k által és rabok által lesz meg.«¹ »Nincsen költség, nincsen adomány hasznosabb, mint a kéme kre való.«²

¹ *Zr. Aphor.* 263. l.

² *U. o.* 240—241. l.

Az Áfiumban Zrinyi a »jó, szorgalmatos kémeket« dicséri, a kiknek segítségével a generális megtudhatja a török minden mozdulatát.¹ De azért a kémek hireivel szemben mégis óvatos legyen a kapitány.

»Semmi úttal meg ne induljon
 »a hadnagy csak egy kémnek biz-
 »tatására és informatiójára; . . .
 »hanem . . . azon legyen, . . .
 »hogy más helyekről való hírei is
 »legyenek, a kik ha egyeznek a
 »kém relatiójával, úgy indulhat meg
 »oztán azokon.« *Zr. Centur.* 355. l.

»[A kapitány] szorgalmasan kér-
 »dezzesse [a hirádo embereket],
 »vesse egybe beszédjüket és az
 »egybevetés eredménye után indul-
 »jon.« *Mach. AdG. V.* könyv. 210. l.

Különösen a renegátokban, a pribékekben ne bizzék. Legyen ugyan rajta a kapitány, hogy az ellenség hadnagyi közül valami híres ember hozzá pártoljon, mert így megtudja az ellenségnek terveit, hadi állapotát, de ne feledje, hogy sok gonosz történt már a pribékektől. »Azt mondja az olasz: *Fidarsi è bene, non fidarsi è meglio*: jó hinni, de nem hinni még jobb.«²

»Nem elég azt mondani: hogy
 »nem félek tőle, mert szépen szól,
 »esküszik, és az ellenségnél nagy
 »vétket tett . . . : ez mind mester-
 »ség lehet az te fejedre, és a tied
 »veszélyére. De ha ugyan nem volna
 »is, nem mehet-e ő vissza az ellen-
 »ségedhez, ha az te károdal és
 »talám szintén a te véreddel lemossa
 »az elébbeni vétkét?« *Zr. Aphor.*
 245. l.

»Meg kell gondolni, mily hiú a
 »hazátlanok szava és ígérete. Mert
 »a mi szavukat illeti, megfonto-
 »landó, hogy a te segítséged nél-
 »kül is visszatérhetnek hazájokban
 »és akkor elhagynak és máshoz
 »csatlakoznak adott szavuk ellenére
 »is. A mi pedig hazug ígéreteiket
 »és reménykedésüket illeti, megfon-
 »tolandó, hogy oly erős bennük a
 »hazájukba való visszatérhetés vá-
 »gya, hogy sok hamis dolgot való-
 »nak vélnek, sokat pedig maguktól
 »toldanak hozzá.« *Mach. Disc. II.*
 könyv. XXXI. fej.³ 383. l.«

Erre a pontra nézve, mint látjuk, Zrinyi megokolása sokkal alaposabb és találóbb, mint a Machiavellié.

4. A váratlantól és ismeretlentől való félelem.

»A hír a hadakozásban nagy momentum;⁴ néha a hamis
 »hír rettenéseket csinál a táborban, néha magok között is a hadak
 »között támad a hír, semmi bizonyos eredet. Ne ereszsze a had-

¹ *Zr. Tör. Af.* 114. l.

² *Zr. Aphor.* 245. l.

³ A fejezet címe: »*Quanto sia pericoloso credere a gli sbanditi*: Hogy mily veszedelmes dolog a számkivetetteknek hinni.«

⁴ *Mach. Disc. III.* könyve XIV. fej.-ének bekezdése: »*Di quanto m o-*

»viselő ember füle mellett hívságosan menni akármely hírt is, se
 »hamissat, se igazat.«¹ »Az első hírek mindenkor rettenetesek és
 »igen távul járnak az igaztúl; azért . . . ne resolválja magát [a
 »kapitány] az első hírre.«²

»A hír rendesen nagyítja az el-
 »lenség számát, erejét, úgy, hogy
 »hadad ijedezik tőle. Meg kell te-
 »hát mutatni a seregnek, hogy
 »hamis az, a mit az ellenség felől
 »hirdetnek. Azt pedig megcseleked-
 »heted, ha apró csatákkal gyakorta
 »fárasztani fogod, és közel jössz
 »sokszor az ellenséghez; mert így
 »mikor gyakorta látja a vitéz az
 »ellenséget, jobban megismerheti,
 »hogy hamis hír van felőle és hogy
 »nem olyan vitéz, az mint hirdetik.«
*Zr. Aphor. 273. l.*³

»A hirtelen történetek és váratlan veszedelmek megszedítik
 »azoknak is a sziveket, a kik legvitézebbek, ugyannyira, hogy nem
 »látják, hogy mit kell hirtelenséggel cselekedni.«⁴ Ezért jó a sereg-
 »nek szigorú figyelemben való nevelése, mert mennél rendezettebb
 »a had, annál kevésbé van ily váratlan veszedelmeknek kitéve.

»Minden ujság, minden történet
 ». . . a harcban nagy változást
 »csinál; egy szó, az kit jól nem
 »érthetnek a vitézek, nagy zenebo-
 »nát szerezhet és veszedelmet. Volt
 »immár oly dolog is, hogy a vár-
 »nak belső kapuját rontották volna
 »a vitézek, de a szorosságtól hogy
 »nem férhetett hozzá a ki rontotta,
 »kiáltott a társainak: *hátrább áll-
 »jatok*, ebből oly kiáltás támadt,

»Az új és váratlan dolgok meg-
 »rémítik a sereget; a megszokott és
 »lassu dolgokat ellenben kevésre
 »becsülik; ezért apró csatározások-
 »kal szoktasd hozzá seregedet az
 »új ellenséghez; hadd ismerje meg,
 »mielőtt döntő ütközetre mégy vele.«
Mach. AdG. VII. könyv. 291. l.

»Az okos kapitány, ha új és
 »nagyhírű ellenségre vezetí hadát,
 »a döntő ütközet előtt könnyű csa-
 »tározásokban mérközteti katonáit
 »az ellenséggel, hogy közelebből
 »megismervén őket és hadakozásuk
 »módját, katonái levetkezzék azt a
 »nagy félelmet, melyet az ellenség
 »híre-neve támasztott bennük.«
*Mach. Disc. III. könyv. XXXVII.
 fej. 558. l.*

»Mily jelentősége van ütközet-
 »ben, csatában valamely váratlan
 »eseménynek, látványnak vagy a
 »mit váratlanul hallanak, sok eset-
 »ből kiviláglik . . . Én itt csak
 »egy, napjainkban történt ismeretes
 »példát akarok felhozni. Néhány
 »évvvel ezelőtt Perugia városa két
 »pártra volt szakadva. Az egyik
 »uralkodott, a másik számkivetésben
 »élt. Ezek, barátaik segítségével

»*mento sia ne' conflitti e nelle zuffe un nuovo accidente che nasca*: Hogy
 »mily jelentősége van ütközetben, csatában valamely váratlan eseménynek . . .«

¹ *Zr., Máty. kir. 146—7. l.*

² *Zr. Centur. 348—9. l.*

³ Ugyanaz rövidebben a 10. Centuriában is megvan. *Zr. 344. l.*

⁴ *Zr. Centur. 360. l.*

»hogyminnyájan hátrát kiáltának
 »és futni kezdének. Azért az ilyen
 »ujságoktól oltalmazkodni is kell,
 »élni is tudni kell velek.« *Zr. Cen-*
tur. 339. 1.

»sereget gyűjtván, egy éjjel észre-
 »véltlenül behatoltak a városba s
 »már azon voltak, hogy a főteret
 »is elfoglalják. Minthogy azonban
 »abban a városban minden utca
 »vége lánczczal volt elzárva, az
 »ostromlók élén egy vasbuzogányos
 »ember haladt, ki a buzogánnyal
 »a lánczot ketté törte, hogy a lova-
 »sok rajta átmelessenek. Már csak
 »a főteret elzáró lánczot kellett át-
 »törni. Ekkor az álmukból felriadó
 »városiak »fegyverre« kiáltásának
 »zaja közben a buzogányost mö-
 »götte jövő ostromló társai annyira
 »előreszorították, hogy nem bírván
 »karját az ütéshez jól felemelni,
 »valaki, hogy a buzogányos jobban
 »forgathassa karját, azt mondta a
 »mellette állóknak: *eredjetelek hát-*
rább! Ez a szó mind tovább
 »adódva, mondván: *hátra! hátra!*
 »oly eszeveszetten megfutamította
 »a hátul állókat, sorban aztán a
 »többit is, hogy önmaguk verték
 »széjjel seregüket és ily csekély
 »véletlen következtében a számkí-
 »vetettek terve dugába dőlt.« *Mach.*
Disc. III. könyv. XIV. fej.¹ 475
és 476. 1.

Zrinyi ugyanazon fejezet
 hivatkozik. Ez is Machiavelliből
 idézett fejezet végéről:

»Tehát okossan kell cselekednünk
 »az ilyen ujságokkal, hogy vesze-
 »delmünkre ne forduljanak, és hogy
 »úgy ne járjunk, miként Fidenátu-
 »sok, az kik ők is éjjel tűzzel men-
 »tek vala rómaiakra, de mikor a
 »római consul észbenvette vala az
 »csalárdságot, kiáltani kezdé nekik:
 »*Suis flammis delete Fidenates,*
 »*quas vestris beneficiis placare non*
 »*potuistis.*« *Zr. Centur. 339. 1.*

»A fidenaebeliek (*Fidenati*), hogy
 »a római sereget rémületbe ejtsék,
 »elrendelték, hogy a csata hevében
 »Fidenaeből egy csapat jöjjön ki
 »lándzsára erősített tűzzel... [Az ily
 »cselt azonban], ha valami fogyaté-
 »kosság van benne, a mint közelér,
 »rögtön leleplezik s aztán a csel nem
 »hasznodra, hanem károdra szolgál
 »... A rómaiakat kezdetben kissé
 »megzavarta a csel, de midőn a dic-

¹ A fejezet czíme: »Mily hatásuk van csata közben az új találmányok-
 nak és váratlan szónak.«

»tator odajött és kiáltozni kezdett,
 »hogy nem szégyenlik-e magukat,
 »hogy a füsttől úgy futnak, mint
 »a méhek, és kiáltá: *Suis flam-*
»mis deleto Fidenas, quas ve-
»stris beneficiis placare non potui-
»stis, ekkor a találmány a fidenae-
 »beliekre haszontalanná vált és el-
 »vesztették a csatát.« *Mach. Disc.*
 III. könyv, XIV. fej. 479. 1.

Ijedt népet nem szabad addig újabb szerencsének exponálni, míg valami úton-módon fel nem bátorítottad, vagy meg nem nyugtattad őket. Machiavelli az *Arte della Guerra* negyedik könyvében részletesen szól azon módokról, miként lehet az ijedt hadat újra felbátorítani. Zrinyi ily esetekben legjobb eszköznek a kapitány személyes bátorságát, vitézségét tartja. »Ha a te vitézid rettegnek és használhatsz vele, elől kell menni, és nem csak szóval parancsolni, hanem kézzel és exemplummal biztatni.«¹

A példaadás mellett szükséges, hogy a kapitány szavai erejével is tudjon vitézeire hatni: »A megvert, . . . ijedt népet nem kell ismét újabb szerencsének exponálni, hanem először eloquentiával és maga példájával azaz frissességével biztatni, azután azon igyekezni, hogy valami kárt tehet az ellenségnek, ha nem nagyot is, csak mégis édesedjék néki a te néped és felejtse el a félelmet.«²

»Semmi mesterség, semmi hatalom ugyan az emberek kedvét és akaratját nem forgathatja, mint a kapitánnak okos biztató szava. . . Istennek nagy ajándékja az, hogy mi az mi kívánságunkat és akaratunkat nem csak közölhetjük másokkal, hanem arra is erőtetjük másokat és kényszeríthetjük. De ez az eloquentia olyan, hogy [bizonyos] dispositio [kell hozzá].« *Zr. Aphor.* 259—260. 1.

»Könnyű dolog keveseket rábeszélni valamire, vagy lebeszélni valamiről, mert itt latba veheted tekintélyedet és hatalmadat; de valamely sokaságot a közjőval, vagy a te véleményeddel ellenkező felfogástól eltántorítani, már sokkal nehezebb dolog, mert ez csak a szó segítségével történhetik, még pedig úgy, hogy szavadat mindenki hallja. Ezért szükséges, hogy a kiváló kapitányok szónokok legyenek; mert ha valaki nem képes az egész sereghez szólni, nehezen mivelhet jó dolgot.« *Mach. AdG.* IV. könyv, 184. 1.

Mily nagy jelentőséget tulajdonít mind Zrinyi, mind Machiavelli az ékesszólás hatalmának, mutatja az a körülmény, hogy Machiavelli ennek kedvéért (nála szokatlan) hosszú latin idézetet

¹ *Zr. Aphor.* 323. 1.

² *U. o.* 307. 1.

vesz át Liviusból, Zrinyi pedig az ő nyomán szintén átveszi az egész beszédet:

»De kicsodásnak kell lenni annak
 »a hadnagynak, a kinek vitézségé-
 »ben bizhassék egy had, igen szé-
 »pen megmutatja Livius, mikor
 »Valerius Corvinus képében így
 »mond a vitézeknek a harcz előtt:
 »*Tum etiam intus, cuius ductu*
 »*auspicioque ineunda pugna sit,*
 »*utrum qui audiendus; dumtaxat*
 »*magnificus adhortator sit verbis*
 »*tantum ferox, operum militarium*
 »*expers, an qui et ipse talia*
 »*tractare, procedere ante signa,*
 »*versari media in mole pugnae*
 »*sciat. Facta mea non dicta vos*
 »*milites sequi volo, nec disciplinam*
 »*modo, sed exemplum etiam a me*
 »*petere, qui hac dextra mihi tres*
 »*consulatus, summamque laudem*
 »*peperi.* Az ilyen hadnagyban biz-
 »hatik egy had, és nem akármine-
 »műben, az a kinek hitele, jó hire,
 »neve és autoritása vagyon.« *Zr.*
Centur. 337. 1.

»*Milyen legyen a hadnagy,*

»*kiben serege bizhatik.*

»Valerius Corvinus serege a ró-
 »maiak új ellenségével, a samni-
 »tákkal állott szemben, a miért is
 »a sereg biztosítása kedvéért s hogy
 »az ellenséget megismerjék, a kapi-
 »tány egy némely könnyű csatá-
 »rozást vitetett velük véghez; de
 »ezt nem gondolva elegendőnek, a
 »döntő ütközet előtt szólni kívánt
 »seregéhez. . . . A hol azon sza-
 »vakkból, melyeket Livius a szájába
 »ad, megláthatjuk, milyen legyen
 »az a hadnagy, kiben serege biz-
 »hatik; ezek a szók a következők:
 »*Tum etiam intus, cuius ductu*
 »*auspicioque ineunda pugna sit:*
 »*utrum qui audiendus, dumtaxat*
 »*magnificus adhortator sit, verbis*
 »*tantum ferox, operum milita-*
 »*rium expers, an qui et ipse t e l a*
 »*tractare, procedere ante signa,*
 »*versari media in mole pugnae*
 »*sciat. Facta mea, non dicta vos*
 »*milites sequi volo, nec discipli-*
 »*nam modo, sed exemplum etiam*
 »*a me petere, qui hac dextra mihi*
 »*tres consulatus, summamque lau-*
 »*dem peperi.* A mely szavakkból,
 »ha jól megfontolja őket, mindenki
 »megtanulhatja, hogyan kell csele-
 »kednie annak, ki kapitányi méltó-
 »ságát meg akarja tartani.« *Mach.*
Disc. III. könyv. XXXVIII. fej.
 562—3. 1.

Néha, különösen nagy események megtörténte előtt vagy után csodálatos, emberi véges észszel fel nem fogható dolgok történnek, melyek könnyen megzavarhatják a kapitány vagy a sereg nyugalmát.

»Sokszor csodálkoztam magam-
 »ban a históriák olvasásában, hon-
 »nan lehet az, hogy néha nagy

»Honnan lehet, nem tudom, de
 »világosan látható régi és modern
 »példákból, hogy sohasem történt

»történeteket az emberek és község
 »közönségesen elébb tudják meg,
 »hogysem történnek jóval is. Római
 »historicusok azt írják, hogy az
 »nap, a mely nap Perseus ellen azt
 »a nagy győzelmet nyerének, Ró-
 »mában híre lón közönségesen, ho-
 »lott messzebb volt husz ezer sta-
 »diumnál . . . Mi okokból legye-
 »nek ezek, senki sem tudja . . .
 »Igy Mátyás királynak is választá-
 »sát elébb vigadták meg, hogysem
 »lett. Talám a magyarországi genius,
 »a ki akkor hatalmasabb volt a
 »többinél, valamely láttat által hir-
 »dettette ki az emberekkel.« *Zr.*
Máty. kir. 139—140. l.

»valamely fontos esemény valamely
 »városban vagy tartományban, hogy
 »jósok, csodák, revelatio vagy más
 »égi jelek meg ne jövendölték volna
 . . . [Machiavelli is példákat idéz,
 de ezek nem azonosak a Zrinyiéi-
 vel.] . . . »Lehetséges, hogy ez a
 »levegő, mint némely bölcsező is
 »állítja, telve van értelmes lények-
 »kel, a kik természeti erejüknel
 »fogva előre látván a jövendőket,
 »ily jelekkel figyelmeztetik a sze-
 »gény embereket, hogy védhessék
 »magukat a bekövetkezendők ellen.«
Mach. Disc. I. könyv, LVI. fej
 207—209. l.

Machiavelli, valamint Gucciardni is, a légréteget betöltő szelle-
 mekben hisznek. Ezek közvetítik és teszik lehetségévé a revelatiót.
 Zrinyi kijelenti, hogy nem hisz sem álomban, sem modern csodák-
 ban, de nem tagadhatja, hogy van a természetben valami, a
 mit sem a theologia, sem a philosophia nem képes megfejteni.
 A Machiavelli légbeli szellemei nála genius alakot öltenek: »Egy-
 »néhány nappal [Mátyás halála után] — mondja Zrinyi — meg-
 »éke Bécs városa, mint Turnus veszedelme után Ardea. Talám
 »ennek a királynak nagy geniusa nem szenvedhette az ő halálát
 »valami boszú nélkül.«¹

»Minekünk, kik keresztyének va-
 »gyunk, nem szabad az álomnak
 »hinnünk; méltán is, mert sokszor
 »az álom minket gonoszra vezérelne,
 »és az Isten imadásátul is elvonna
 ». . . Mindazonáltal száz példát
 »láttam az álom jövendőjének és
 »más csodáknak, a melyek mikép-
 »pen legyenek, én azt nem tudom.«
Zr. Aphor. 250—251. l.

»Ezek a dolgok [baljóslatú ese-
 »mények értelmezése] napjainkban
 »nem fordulnak elő, mert egyrészt
 »ről a mi embereink már nem oly
 »babonásak, másrésztől vallásunk el-
 »távoztat tőlünk hasonló véleményé-
 »nyeket.« *Mach. AdG.* VI. könyv,
 256. l.

»Bármiképen legyen is azonban
 »a dolog, látjuk, hogy így van,
 »hogy ugyanis . . . [nagy] esemé-
 »nyek után mindig rendkívüli és
 »új dolgok történnek az illető vidé-
 »ken. *Mach. Disc.* I. könyv, LVI.
 fej. 209. l.

De azért »nem kell megjedni sem az álomtúl sem más
 jeltúl. Az eszes kapitány jóra magyarázhatja és elhitetheti a vité-

¹ *Zr. Máty. kir.* 181. l.

zekkel, hogy jót jelent.«¹ Machiavelli szerint is úgy kell cselekedni, mint a régi híres kapitányok, vagyis az ily jeleket saját javukra kell értelmezni.²

»Mert hallgatok ama köz profé-
»tiákról, a kik mind török, s mind
»keresztyén nyelveken forgatnak,
»hogy közel vagyon az török hitnek
»romlása: azok nékem kevés impul-
»sust adnak, jóllehet Julius császár
»annak is hasznát vette volna.«
Zr. Discur 215. l.

»A régi kapitányok, mihelyt
»ilyes [baljóslatú] dolog történt,
»vagy kimutatták az okát, termé-
»szetes okára vezetvén vissza, vagy
»saját javukra értelmezték. Caesar,
»midőn Afrikába ment, a száraz-
»földre lépven, így szólt: Afrika, el-
»foglaltalak!« *Mach. AdG.* VI. k.
255—6. l.

5. Titoktartás.

»Nagy dolog a titok, és szükséges a kapitánnak; ennélkül
»soha semmit véghez nem viszen emberül.«³

»Egy kapitány . . . ne induljon
»meg az alattavalóinak zugolódásán,
»ne adja okát nekik a maga cse-
»lekedeteinek vagy szándékának,
»tartsa magában, mert ha kimondja,
»hitemre, elromol és szégyent vall.«
Zr. Aphor. 277. l.

»Mindenekelőtt úgy cselekedjék
»[a kapitány], hogy serege ne tudja,
»mily hadműveletre vezet; mert
»nincs hasznosabb dolog a háború-
»ban, mint hallgatni a felől, a mit
»az ember cselekedni kíván.« *Mach.*
AdG. 210—211. l.

Nagyon szép Zrinyinek a titokról szóló fejtegetése.⁴ Alaposan részletezi, hogyan lehet az emberből a titkot kivenni: részegség, bosszuság, nyereségvágy, félelem, titkolódzó magaviselete, cselekedetei, tagadása és különösen az asszony árulói lehetnek. »Ne közöld asszonyemberrel titkodat. Nincsen gonosz, a mely az asszontul nem jön.«⁵

»Kapitányok titkosok legyetek, fél-
»jetez a titkoknak elvesztésétől,
»látjátok, hogy magatok szájában is
»alig maradhat a titok, verődik hogy
»kimenjen mint a must, tehát hogy
»bizhatjátok azt sok emberre? Az
»ingétől is félt, volt oly kapitány,
»ti pedig miért akarjátok sok ember
»szájában tenni?« *Zr. Aphor.* 282. l.

»Cselekedeteidet és terveidet titok-
»ban tartani mindig nagyon hasznos
»volt. Miért is Metellus, midőn sere-
»gével Hispániában volt és valaki
»azt kérdezte tőle, mit szándékozik
»másnap cselekedni, azt felelte, hogy
»ha az inge tudná, elégetné.« *Mach.*
AdG. VI. könyv. 249. l.

¹ *Zr. Aphor.* 301. l.

² *Mach. AdG.* VI. könyv, 256. l.

³ *Zr. Aphor.* 275. l.

⁴ *U. o.* 275—282. l.

⁵ *Zr. Aphor.* 282. l. — V. ö. *Mach. Disc.* III. könyv, XXVI. fej. czíme:

»Az asszonyok miatt tönkre jut az állam.« De Mach. nem a titoktartásról szól, hanem a nők miatt támadó háborúságokról.

»Nem titok az, a kit sok ember
»tud.« *Zr. Aphor.* 282. 1.

»Az a legjobb haditerv, mely az
»ellenség elől rejtve marad, míg
»végre nem hajtottad.« *Mach. AdG.*
VII. könyv, 290. 1.

»Az ellenség ne tudja, hogy ren-
»dezed sereged.« *Mach. u. o.* 292. 1.

6. A zsákmány közös.

A zsákmány közös legyen és ne azé, a ki megkaparította.

»Hiszem nyomorúság az, hogy a
»... győzedelmet az üdétlen préda-
»kapdozással kelljen elveszteni...
»De tudjátok mitül történik ez a
»prédára esés, ti kapitányok, és
»micsoda az orvossága? Attól esik,
»hogy az nyereséget egyiránt nem
»osztjátok, hanem a ki mit kaphat,
»övéje: maga ez nem igazság...
»Ihon az orvosság: ha látják a te
»vitézid, hogy héjában kapdoznak,
»elő kell adni és egyiránt osztlik:
»utánna megy az ellenségnek és nem
»a prédának.« *Zr. Aphor.* 249—
250. 1.

»Prédát azért ne hagyj a vité-
»zidnek, míg az ellenséget végig
»meg nem verted... Ne részeges-
»kecdjék az hadad. Tudod-e *Tomyris*
»királynéasszony miképpen veré meg
»Cyrust? sok bort és eleséget hozata
»a maga táborában, azután mintha
»futna mind elhagyá; neki esék az
»az ellenség a prédának, vendégség-
»nek, részegségnek, elannyira, hogy
»a királyné mikor neki mene is a
»hadával, nem oltalmazhatták mago-
»kat, hanem mind levágák őket,
»ugyannyira, hogy csak egy sem
»szaladott el a veszedelemből, a ki
»hírt vihetett volna. Magának Cyrus-
»nak fejét véteté a királyné és egy
»kád vérbe vetteté, ily szókkal: *Satia*
»te sanguine...« *Zr. Aphor.* 284. 1.

»Mai napság nem tartják számon
a zsákmányt, hanem az egészet a
katonák tetszésére bízzák. Ebből
két igen nagy rendetlenség támad;
egyik az, hogy a győztes állam
vagy vezér nem gazdagszik, másik,
hogy a katona inkább a zsákmányra
vágynak és kevésbé ügyel a paran-
csok végrehajtására; már pedig
többször említettem már, hogy a zsák-
mány után való kapdosás vesztesé-
tette a győztest. A rómaiaknál el
volt rendelve, hogy ez egész zsák-
mány az államé (*appartenesse al*
pubblico) és hogy az osztja szét,
a mint neki tetszik.« *Mach. AdG.*
V. könyv, 206. 1.

»Sokan úgy győzték meg az ellen-
»séget, hogy alkalmat adtak neki
»a szertelen evésre, ivásra, még pedig
»úgy, hogy félelmet tetetve, a bor-
»ral és marhával tele táborot ott hagy-
»ták, a mivel az ellenség a termé-
»zeti szükségen is túl jóllakván, meg-
»támadták és nagy kárával meg-
»győzték. Így bánt el *Tomyris*
»Cyrussal és Tiberius Grachus a
»spanyolokkal.« *Mach. AdG.* VI.
könyv, 257. 1.

Ez utóbbi példából, látva, hogy Zrinyi részletesebben beszéli

el az esetet, mint Machiavelli, azt a meggyőződést merítjük, hogy Zrinyi ily esetekben Machiavelli műveinek hatása alatt, de nem Machiavelliből írja le tanításait.

7. A hadnak csak egy vezére legyen.

»Égen két nap, egy országon két király, egy hegyben két »oroszlán, egy hadban két kapitány nem lehet; mindjárt romlik az »a had, a hol kettő vagyon; az irigység nem engedi nekik egyet- »érteni, az észnek külömsége nem hagy egyet parancsolni.«¹

Zrinyinek legszebb vállalatait — mondja Horváth — a többfejű vezérlés hiúsította meg. A téli hadjáratban az összeférhetetlen Hohenlohe volt társa, Kanizsánál ugyanez s még azonfelül Strozzi.² Nem csoda, hogy elvül állította fel, hogy egy hadban csak egy vezér legyen.

Ugyancsak Rónai Horváth megemlíti, hogy ezt a fontos elvet Napoleon is vallotta s ekképen fejezte ki: »Egy közepszerű vezér »még mindig jobb, mint két jó.«

Ha már most egybevetjük e két idézettel azt, hogy Machiavelli az *Arte della Guerra* I. könyvének 24. lapján kifejti, hogy »a jól »rendezett államok csakis a hadsereg vezetésére nézve adhatnak »absolut hatalmat királyuknak, mert itt gyors elhatározásra és »ezért csak egyetlen egy parancsolóra van szükség« s hogy Machiavelli *Discorsi*-ja III. könyvének XV. fejezete arról szól, hogy »csak egy és ne több feje legyen a hadnak«³: könnyen beláthatjuk, hogy a Machiavelli véleménye befolyással volt mind Zrinyire, mint Napoleonra; azzal a különbséggel azonban, hogy Zrinyi csak az elvet veszi át és ezt egészen önálló módon, az ő sajátos képes nyelvén juttatja kifejezésre, Napoleon ellenben az egész gondolatot és alakzatot is Machiavellitől kölcsönözte. A *Discorsi* fentebb idézet fejezete ugyanis így végződik: »è meglio mandare in una »espedizione un uomo solo di comunale prudenza, che duoi »valentissimi uomini insieme con la medesima autorità: jobb »a hadjáratba egy közönséges eszű embert küldeni, mint két »kiválóan derék embert együtt ugyanazzal a hatalommal.«

XIII.

A »serénység, vitézség, bátorság« következményei.

Hírnév. — Kegyelmesség és szigorúság. — Törvénytisztlet. — Becsület. — Vakmerőség, visszavonulás, hősie halál.

1. Hírnév.

»Azon légy, vitéz nevet szerezz magadnak, könnyebben munkálkodhatol . . . azután;«⁴ mert »a kit egyszer hirdetni kezd ez

¹ Zr. Aphor. 301. l.

² Rónai Horváth Jenő, *Zrinyi Hadtud. Munkái*. 334. l.

³ A fejezet címe: »Come uno, e non molti siano preposti ad uno esercito, »e come i più comandatori offendono: Hogy csak egy és ne több feje legyen a hadnak, mert több pa ancsoo egymásba ütközik.«

⁴ Zr. Aphor. 236. l.

»világ, hogy vitéz avagy vitéztelen, ugyan sokáig rajta marad az
 »a név, bár érdemtelenül.«¹ »Szükséges azért . . . elsőben is jó
 »hírt nyerni, azután minden erővel megtartani, végre ha megcsor-
 »bul szerencsétlenül, azon lenni, hogy helyére hozza.«²

»Ha az ellenség te felőled és ha-
 »dad felől sokat tart, nagy grádics-
 »csal feljebb az a te dolgod. *Zr. Aph.* 237. l.

»Azon légy, hogy első próbád
 »híres legyen, azután könnyebb hírt
 »megtartani. *Zr. Aphor.* 296. l.

»Kapitán, azon légy, hogy a híre-
 »det neveld, minden mesterségeddel,
 »hadd jöjjön felőled rettenetes hír
 »az ellenség fülében. *Zr. Aphor.*
 273. l.

»Igazán hatalmas államok és feje-
 »delmek nem pénzen veszik, hanem
 »vitézségükkel és hatalmuk hírével
 »szerzik a barátságot. *Mach. Disc.*
 II. könyv, a XXX. fej. címe.

»Mindenekeelőtt azon legyen a feje-
 »delem, hogy minden tettében nagy
 »és kiváló voltának híre terjedjen
 »felőle. *Mach. Princ.* XXI. fej. 284. l.

2. Kegyelmesség és szigorúság.

A királyokban semminemű mesterség . . . nem oly szükséges,
 »mint bene imperare, jól parancsolni: ha ezt a mesterséget tudja,
 »mindent tud. Így a hadi generalisokban is ez a mesterség elegendő,
 »ha semmit többet nem tudnak is.«³

A parancsoláshoz szükséges, hogy a fejedelem tudja, mikor
 kell kegyelmesnek, mikor szigorúnak lennie. »Mátyás király hara-
 »gos volt, de kegyelmes is; hamar ott érte a kegyelem a haragot.«⁴

»Erdély megesmeré vétkét: megke-
 »gyelmeze néki, egynéhányat szám-
 »kivetésben hajta, de ezek közül is
 »egynéhány a király könnyűségében
 »bizvára terminusnapra ki nem mene.
 »Az király hóhér kezében adatá őket,
 »a hol tanultak a többi, hogy nem
 »kell király kegyelmességével és tör-
 »vényével jádzani. *Zr. Máty. kir.*
 149. l.

»Mátyás király penig elvégez én
 »ennek a tragédiának első actusát
 »és a többit, az utolsóira jöve, az
 »érseket nyakon kapatá s fogságban
 »küldé; nem menthette meg a szent-
 »séges character, holott inquinálta

»A fejedelem, hogy alattvalóit
 »egyesülten és hűségben megtartsa,
 »ne törődjék a kegyetlenség gyaláza-
 »tával; mert nagyon kevés példa út-
 »ján kegyesebb hírbe jutsz, mint azok,
 »kik túlságos jámborságból megenge-
 »dik, hogy rendetlenség terjedjen el,
 »a miből gyilkosság és rablás kelet-
 »kezik. . . Minden fejedelmek kö-
 »zött az új fejedelemnek lehetetlen
 »a kegyetlen nevet kikerülni, mert
 »az új államok telve vannak vesze-
 »delmekkel. *Mach. Princ.* XVII. fej.
 206—7. l. [A fejezet címe: »*Della crudeltà e clemenzia, e se gli è meglio essere amato che temuto* :

⁵ *Zr. Aphor.* 236. l.

⁶ *Zr. u. o.* 237. l.

¹ *Zr. Máty. kir.* 177. l.

² *Zr. u. o.* 183. l.

»az árultatás. *Zr. Máty. kir.* A kegyetlenségről és kegyességről, és hogy jobb-e, ha szeretik a fejedelemet, mint ha félnek tőle.«¹]

»Hannibal csodálatos tettei között — mondja Machiavelli — »azt is megemlítik, hogy végtelen sok nemzetség keverékéből álló »óriási seregével idegen földön hadakozván, soha sem keletkezett »egyenetlenség sem a seregben, sem a fejedelem ellen, sem jó, sem »balszerencséjében. A mi nem tudható be másnak, csakis ember- »telen kegyetlenségének, a mely egyéb végtelen sok virtusával »együtt katonái előtt tiszteltté, rettenetessé tette nevét s a mely »nélkül a többi virtusa nem lett volna elegendő az eredmény elő- »idézésére.«¹

»Az engedetlen fel kell akasz- »tani. *Zr. Aphor.* 274. l.

»Nem kegyetlenség az a ki bün- »tetés; kegyetlenség a bűnösöket »nem büntetni . . . Ha te az népe- »det meg nem bünteted a gyaláza- »tos szaladásért, vajki hamar szoká- »sul veszi azt; igen meg kell azért »büntetni; egy rosznak szaladása »gyakorta az egész sereget megtébo- »lítja. Rómaiak, ha valaha az ő sere- »gek szaladott, minden tizediket a »melyre a sors esett, gyalázattal »megölték *Zr: Aphor.* 267—8. l.

De azért mértékletes legyen a kapitány a büntetésben. Külö- nősen szigorú fegyelemhez nem szokott hadat és így a magyart is csak fokozatosan tanácsos megreformálni; nem szabad egyszerre teljes disciplinát követelni tőle.²

»Mértékletes legyen a kapitán a »büntetésben, ne in odium suorum »incurrat.« *Zr. Aphor.* 324. l.

»Hogy a hadnagy a büntetésnek »rettetésével ne gyűlöltesse meg

»A jó rend megerősítésére szol- »gáló törvénynek ridegnek, kemény- »nek, a végrehajtónak kérlelhetetlen- »nek kell lennie . . . A rómaiak »fejvesztéssel büntették, a ki . . . »félelemből eldobta fegyvereit. Ha »pedig megtörtént, hogy egész cohors »vagy legio ily hibát követett el, »hogy mind meg ne öljék, a sereg »tizedrészét sorshúzás alapján kivé- »gezték. *Mach. AdG.* VI. könyv, 239. l.

»A fejedelem inkább a büntetés- »hez, mint a kegyelmességhez folya- »modjék. De a büntetésben mérték- »letes legyen, hogy az odiumot el- »kerülje; mert sohasem hasznos a »fejedelemre nézve, ha meggyűlölteti »magát.« *Mach. Disc.* III. XIX. fej.³ 494. l.

»És mivel a hol nagy büntetések »vannak, ott jutalomnak is kell lenni,

¹ *Mach. Princ.* XVII. fej. 209. l.

² *Zr. Aphor.* 308. l.

³ A fejezet címe: »*Se a reggere una mollitudine è più necessario lo Ossequio che la Pena*: Hogy a tömeg kormányzására szükségesebb-e a kegyesség, mint a büntetés.«

»magát, szükséges, hogy valamint
 »az gonoszokat bünteti, úgy az érde-
 »meseiket felmagasztalja és ajándé-
 »kozza. Ilyenformán mind félelem s
 »mind szeretet léssen körülötte.«
Zr. Centur. 349. l.

»[a rómaiak], hogy az emberek fél-
 »jenek, de reméljenek is, jutalmat
 »tűztek ki minden jeles tetre . . .
 »Nem csoda tehát, ha ez a nép
 »oly nagy birodalmat szerzett, mi-
 »dön annyira ügyeltek azok meg-
 »büntetésére vagy jutalmazására, kik
 »jó vagy rossz cselekedeteikért di-
 »cséretet vagy kárhoztatást érde-
 »meltek. Jó volna, ha ezen eljárás
 »nagy részét mi is követnők.«
Mach. AdG. VI. könyv, 240. l.

»A katonát állomáshelyén a fé-
 »lelem és büntetés, háborúban a
 »reménység és jutalom tartja féken.«
Mach. AdG. VII. könyv, 292. l.

3. Törvény-tisztelet, Becsület.

»Csinála ugyan Mátyás király törvényeket, de nem annyi
 »sokaságot, hanem keveset jól, azokat erőssen maga is megtartá,
 »s másokkal is megtartatá: de most az mi időnk nem az megtar-
 »tásban, hanem a sok articuluscsinálásban fáradoz.«¹

Ugy látszik, Zrinyi ehhez a kis párhuzamhoz szintén Machia-
 velliből vett hatást, a ki is *Discorsi*-ja I. könyvének XLV. fejeze-
 tében azt fejtegeti, mily rossz példát nyújt az, ki a törvényt meg
 nem tartja és különösen mily káros, ha épp a törvény szerzője
 mutat népének ily rossz példát s az e fölött való méltatlankodást
 országában napról-napra felújítja.

A becsületre nézve azonban Zrinyi és Machiavelli nem álla-
 nak ugyanazon alapon. Zrinyi föltétlenül kívánja: »Szeresd
 a becsületet, kapitány!«² Machiavelli azonban, mint tudjuk, a fejedele-
 mtől, ki egyszersmind a sereg fővezére is, azt kívánja, hogy
 legyen jó, azaz becsületes, míg lehetséges, de ha az állam céljai
 vagy saját érdeke úgy kívánják, ne nézze azt, hogy mi a becsület
 vagy becstelenség, hanem habozás nélkül törjön célja felé. A szer-
 ződésszegés, az adott szó megszegése ő szerinte sem hoz ugyan
 dicsőséget, de szükség esetén ettől sem szabad visszariadni.

Machiavelli tehát mind a becsületre, mind a törvény-tiszteletre
 nézve utilitarius, Zrinyi ellenben erkölcsi szempontból indul ki.

4. Vakmerőség. Visszavonulás. Hősies halál.

Nagyon jellemző Zrinyi hadvezéri tehetségére, mérsékletére,
 másrésztől személyes vitézégére, hősies bátorságára nézve, hogy
 az oktalan vakmerőséget Machiavellivel együtt határozottan elítéli

¹ *Zr. Máty. kir.* 176. l.

² *Zr. Aphor.* 270—1. l.

ugyan, de azért a visszavonulást Machiavellivel ellenkezőleg gyalázatnak tartja.

»Nem jó név a kapitányban a vakmerőség — úgymond Zrinyi, — inkább bolondhoz, hogysesem vitézhez illő. A bolond, a részeg, a hagymáz-beteges kész a toronybul leugrani, de ezzel még nem lesz vitézzé!«¹ »Az a hadnagy, a ki ok nélkül az ellenség közé veti magát, inkább gyalázatot szerez nevének, mint becsületet.«² De még az is »vakmerő és oktalan állathoz hasonló, a ki belemegy a veszedelembé, meg nem gondolván elébb mivoltát«;³ mert a »generálisnak inkább tiszta elmére és okos fejre van szüksége, hogy sem a kézre vagy vakmerőségre.«⁴

Machiavelli ez okból számot vet azzal a körülménnyel is, midőn az ellenség túlnyomó ereje következtében a hadvezérnek a visszavonulásra, serege megmentésére kell gondolnia. »A kapitány ilyenkor arra törekedjék — úgymond Machiavelli, — hogy a veszteség mentől kevesebb kárral járjon. Ezért oly hadműveletet kell kieszelned, hogy az ellenség ne követhessen könnyű szerrel, vagy pedig késedelmeskedni legyen kénytelen. Az első esetben úgy kell rendelkezni, hogy az egyes hadtestek vagy csapatok tisztjeik vezetése alatt különböző utakon, külön-külön irányba meneküljenek, egyúttal előre meg kell állapítani azt a helyet is, a hol ismét egyesülni fognak; ez által az ellenség, seregének megoszlásától félvén, vagy egész seregedet, vagy legalább nagyobb részét bántatlanul hagyja elvonulni. A második esetben«⁵

Machiavelli tehát határozott tanácsokat ad a visszavonulásra, a megfutamodás módjára nézve. Zrinyi ellenben önmagára nézve lehetetlennek, de bárkire nézve is gyalázatos dolognak tartja a megfutamodást és ezért nem is foglalkozik a visszavonulás módzataival.

»Ha az ember meggondolná — úgymond — azt a gyalázatot kivel kell az emberek szeme előtt élni, elhiszem, soha el nem futna ellensége előtt, hanem megöletné magát százszor inkább.«⁶ »Igen szép találmány az olaszoké és németeké, mert ők nem mondják soha is, hogy szaladtak volna, hanem ritirálták magokat; de akár miképpen menjen el, ha az ellenségtől és őmiatta megyen el, mind szaladásnak kell mondani és gyalázat-jára vagy az embernek.«⁷

Zrinyinek ez a hősie lélekről, halálmegvető vitézségről tanuskodó véleménye ellentétben áll ugyan a Machiavelli felfogá-

¹ *Zr. Aphor.* 266—7. l.

² *Zr. Discurs.* 210. l.

³ *Zr. Centur.* 347. l.

⁴ *Zr. Discurs.* 211. l.

⁵ *Mach. AdG.* IV. könyv, 175. l.

⁶ *Zr. Aphor.* 320. l.

⁷ *Zr. Aphor.* 292. l.

sával, de a saját elveivel nem. Zrinyi ugyanis, midőn az eszesség, megfontoltság következményeként Machiavellivel együtt azt követeli a hadvezértől, hogy fontolja meg előbb, vajjon megütközhetik-e az ellenséggel, vajjon bekövetkezett-e a csatára hívó kénytelenség, vagy sem: az eszmét tovább fejleszti és kimondja, hogy ha már harcra bocsátkozott a kapitány, akkor állja meg hősiesen a helyét. Mint »az erdei kan, ha vadászok veszik üldözőbe, megáll és halálos csapásokat osztogatva, holtig védelmezi magát«: úgy a vitéz is, míg »ereiben vér csergedez s karjában kopját, markában szablyát szoríthat«, el ne hagyja helyét és inkább százszor szenvedje el a halált, sem hogy gyalázatos futásban keressen menedéket.

S hogy Zrinyi a halálnak ily hősiesség megvetését nemcsak a közvitéztől, hanem magától a hadvezértől is megköveteli, látható munkáiból, itt kifejtette elveiből s megérthető dicső családi hagyományaiából és korai halálának módjából.

»Ügyünk elkerülhetetlen veszélyben van — így szól a Török Átumban; — a kéntelenség, szükség, fatalis necessitás sarkal bennünket. Miért nem találkozunk tehát oly férfiu az országban, ki meg tudna győzni mindnyájunkat, hogy a magyar név tünőféltben levő dicsőségének megmentésére csak két út áll előttünk: vagy megoltalmazzuk magunkat vitézül, vagy hősiesen mindnyájan meghalunk.«¹

»Egy szép halál az egész életet megfényesíti.«² »Az emberiség viszi az embert arra, hogy ne gondolkodjék életének gyönyörűségéről, kedveseinek elhagyásáról, hogy a maga testét ne szánja karddal darabolgatni, puszkagolyóbisokkal szaggattatni, hogy vérért kiontsa örömet, és meghaljon kívánsággal.«³

Szép dolog a hazáért hősi halált halni. Ebben a régi és újabb írók majdnem mind megegyeznek. Zrinyi szerint azonban nemcsak a hazáért, hanem magáért a vitézségért, a vitézi név becsületéért is fel kell áldoznia az igaz vitéznek bármely pillanatban életét.

Ez az elv volt oka annak, hogy Zrinyink, kinek fényes tehetségétől, bámulatos műveltségétől, lángoló hazaszeretetétől és tündöklő vitézségétől várták a nemzet jobbjai a haza felszabadítását, a vitéz állhatatosság példaképe gyanánt műveiben annyiszor emlegetett erdei kannal való végzetes küzdelmében, bármikönnnyen tehette volna, meg nem hátrált, de még csak segítségért sem kiáltott, hanem tátongó sebeiből omló vérével tett örök bizonyosságot munkáiban hirdetett elveinek igazsága s írójuk őszintesége mellett. Elveit Zrinyi halálában hulló vérével pecsételte meg.

¹ Zr. Tör. Af. 83. 1.

² Zr. Centur. 360. 1.

³ Zr. Aphor. 294. 1.

XIV.

Zrinyi, a prózaíró.

Összefoglalás: Machiavellinek Zrinyire gyakorolt hatása. — Zrinyi prózai művei: Tárgyválasztás. — A Centuriák. — Az Aphorismák. — Oknyomozó módszer. — Szerkezet. — A Siralmas Panasz és Mátyás Király megírásának időrendje. — Művészet, tudomány, vallási türelem. — A Discursusok; tartalom- és formabeli tökéletességük. — A Török Áfium.

Végig kutattuk Zrinyi azon költői, politikai és részben hadtudományi eszméit, melyekre Machiavelli befolyással volt. Láttuk, hogy Machiavelli mély és maradandó művelő hatással volt írónkra. Láttuk, hogy politikai, társadalmi és hadi állapotunk megismerésére Machiavelli tanulmányozása képesítette, mint a hogy az újkor egyéb világtörténeli nagyságainak s az állam- és haditudomány jelesebb művelőinek is Machiavelli adta meg az alapot egyéniségük érvényesítésére, tudományuk fejlesztésére. Zrinyink nem szegődik ugyan szolgálai módon a firenzei bölcs eszméihez, nem is fogadja el minden tanítását feltétlenül, hanem egyes esetekben a saját egyéniségének megfelelő tiszta erkölcsi alapra fekteti, vagy összhangzásba hozza a keresztény erkölcs elveivel, vagy átalakítja, megnemesbíti, tovább fejleszti az átvett eszméket, vagy Machiavellinél is következetesebben levonja a tanítás következményeit, más esetekben pedig a mesterrel ép ellenkező álláspontra helyezkedik: mindazonáltal tagadhatatlan, hogy ez eszmék és elvek szilárd alapot szolgáltatottak és határozott irányt adtak Zrinyink politikai és hadi írói tevékenységének.

A *Centuriák*-ban a Machiavelli, különösen a *Discorsi* olvasása után keletkezett friss benyomások, Zrinyi saját hadi tapasztalataival elegyítve, jegyzetek alakjában vannak megőrkítve. A címre *Boccalini*-nak főntebb¹ is idézett *De Ragguagli di Parnasso* című műve lehetett befolyással, mely példázatokból állván, az első rész *Centuria prima*, a második *Centuria secunda* jelzéssel van megkülönböztetve. De különben is divatos volt akkoriban a könyvnek Centuriákra való felosztása. Így *Justus Lipsius Epistolái* is Centuriákra oszlanak s Zrinyi ezt a művet is ismerte. Százig akarta Zrinyi e kerekdeden, tömören megírt jegyzeteket felvinni, de később abbahagyta, mert elvei kifejtésére mind tökéletesebb formáig emelkedett.

Az *Aphorismák*-ban a Tacitus *Annales*eiből, *Históriájából* és *Agricolájából* vett tételekhez fűzi Zrinyi hadtudományi oktatásait, ép úgy mint Machiavelli a *Discorsi* három könyvében a Liviusból vett történelmi adatokhoz. De valamint Machiavellinek Livius csak kiinduló pontul szolgál és voltaképen nem Livius római történelmi dolgaival foglalkozik, hanem elméje Olaszország jövőjére lévén irányozva, a saját politikai és hadi elvei kifejtésére céljából idézi fel a mult tapasztalatait: úgy Zrinyi is Tacitust

¹ L. főntebb II. és VIII. fej.-ber.

csak kiinduló pontul használja, hogy a Machiavelli *Discorsi*-ja és *Arte della Guerra*-ja olvasásából merített eszmék segítségével a jövőendő magyar hadsereg fővezérének, tisztjeinek a hadvezetésre és hadművészetre nézve jó tanácsokat adjon. Ezért találunk Tacitus mellett helyenkint Machiavellivel közös Livius-idézeteket az Aphorismákban s ezért mondja Zrinyi a hadtudományi munkáihoz írt I. előszavában: »Ez az author [Tacitus] propter brevitatem et »compendium inkább tetszett Liviusnál, noha megvallom, többet »tanulhatni vitézi dolgot Liviusból.«¹

Tagadhatatlan, hogy az Aphorismák, de még a Centuriák között is számos oly elmélkedés van, mely teljesen független Machiavellitől és Zrinyi önálló eszméinek, elveinek tükrözője;² tagadhatatlan továbbá az is, hogy Zrinyi sehol szolgálai módon nem követi Machiavellit, mert hisz hazai történetünkől és saját tapasztalataiból merített eseményekre építi következtetéseit:³ mindazonáltal az Aphorismák már teljesen magukon viselik az első olasz prózaírónak és a modern történetírás atyjának dicséretes hatását.

Ez a hatás különösen a *módszerben* nyilvánul. Mint Machiavelli, úgy ő is azon van, hogy a történelem és a saját tapasztalata nyújtotta események belső, egyetemes okait kutassa és egyes jelenségekből ezek okait kikövetkeztesse.⁴ Ez úton okoskodása a tiszta, világos igazság meggyőző erejével hat az olvasóra. Közvetett úton megérezte Machiavelli oknyomozó módszerét irodalmunk már a protestáns korban is de teljes tisztaságában és hűségében először Zrinyi munkái útján hat irodalmunkra.

Zrinyi körülbelül 1650 ben írta az Aphorismákat. E munkájában Machiavellitől elválasztja még a fejezetek aránytalan egyenlőtlenlése és az, hogy a tételt Tacitusból vett latin idézetek szolgáltatják. Machiavelli ugyanis a Livius alapján fejtegetett *Discorsi*-ban nemcsak a fejezetczímeket írja olasz nyelven, hanem a Liviusból

¹ Zr. Hadtud. Munkái. 72. l.

² Például: Triumphus 212. l., Apró csaták 268. l., Magános gyűlölség 269. l., Harag 293—4. l., Lázadás 315. l., Türelem 321., 348., 349. l., Az időről, a tisztességről, a követendő jó példáról, Centur. 19., 20., 22. sz. 347—8. l.

³ V. ö. »De miért kell mnekünk rómaiaknál példát keresnünk, elég példánk vagyon a mi magyar és horvatországi históriánkban.« *Aphor.* 249. l. — »Láttam oly ijedt embereket, a kik szaladtak, hogy mikor vágta az ellenség, nem érzette. Láttam ötszáz törököt belehalni a Mura vizében, csak azért, hogy elveszett volt ijedtekben az eszek.« *U. o.* 264. l. — »Igy jára a szerencsétlen angliai király is, kinek tavaly fejét vevék... Szintén mikor írom ezt a könyvem, hozak híret... *U. o.* 290—1. l. — »Szultán Szulimán mikor Magyarországra indult... *U. o.* 301. l. — »Munkácsi Csózi András, a jobb atyám szolgálja, ezer lovas törököt fivert kétszázad magával.« *U. o.* 314—5. l.

⁴ Mohl Róbert »*Die Geschichte u. Literatur der Staatswissenschaften*« cz. műve III. kötete 539. lapján így ír Mach. módszeréről: »Zweitens aber ist »seine Methode eine treffliche. Seit Aristoteles war er wieder der erste, welcher »die inneren allgemeinen Gründe der von der Geschichte erzählten, oder von »ihm selbst erlebten und beobachteten That-sachen aufzusuchen sich bemühte, »und aus den einzelnen Erscheinungen auf die Ursache schloss.« *Villariból*, II. köt. 278. l.

vett eseményt is olasz nyelven és nem idézetkép, hanem a fejezet céljának megfelelően feldolgozva adja. Említettük, hogy Machiavelli ép azért vált az olasz irodalom első jeles prózaírójává, mert nem részesült rendszeres humanista nevelésben és így a tudós latin járomhoz való ragaszkodás nélkül szabadon kalandoztathatta elmésen, ötletesen, gyakran gúnyosan fejtegető elméjét. A *Discorsi* szerkezete és az oknyomozó történeti módszer jellemzi Machiavelli egyéb politikai és hadtudományi műveit is. A *Principé*-ben, sőt a párbeszéddel élénkített *Arte della Guerrá*-ban is a tétel vagy gyakran már a fejezet címe is elárulja a fejtegetés eredményét. Ezután szüntelen részeire tagolva a kérdést s a válasz minden lehetséges módozatát, előbb ókori, majd egykorú történelmi példákra hivatkozva s ezek okait kimutatva, biztos kézzel vezet olvasóját a gyakran epigrammszerű fordulatban jelentkező következtetésig, hogy azután ezt újabb történeti példákkal igazolva, belőle újabb meg újabb világos és megczáfolhatatlannak tetsző ítéleteket vonhasson le.

Zrinyi a Machiavelli módszerét már az Aphorismákban is követte s részben művészi szerkezetét is utánozta; teljes virtuozításra azonban csak az Aphorismák után öt év múlva, nagyobb politikai és hadtudományi munkáiban emelte.

A *Síralmas Panasz*-ban az ily fejezetczímeik: »A fő vég-»házainkat, városinkat a német vagy maga vesztette, vagy miatta »vesztettük el« (13. 1), »Hogy a nemes magyar nemzetnek országa »jó gondviselésében szüntelennek és nyughatatlannak kell lenni, »ha azt bírni akarja és miképen lehessen az legjobban és hasz-»nosabban« (274. 1),¹ nemkülönben a kérdés és válasz lehetséges módozatainak részekre tagolása, a meggyőző történeti példák halmozása, ezek okainak kinyomozása és bizonyítékul való felhasználása, a következtetés után újabb történeti példákra való hivatkozás, hogy aztán újabb meg újabb adatokkal bizonyítsa, hogy minden bajunknak az idegen uralom, a német az oka, szóval a fejtegetés és bizonyítás egész módszere és az egyes részek szerkezete az ékeztollú Machiavelli *Discorsi*-jára és *Principé*-jére val-

¹ V. ö. Zrinyinek és Machiavellinek következő fejezetczímeit:

»Hogy egy hadviselő ember a jó »szerencse nélkül semmi. És micsoda »legyen a szerencse.« Zr. *Discurs.* 218. 1.

»*Quanto possa nelle umane cose* »*la Fortuna, ed in che modo se gli* »*possa ostare*: Mily hatalma legyen »[van] az emberi dolgokban a Szeren-»csének és miképen lehessen [lehet] vele »szembeszállni.« *Mach. Pr.* XXV. fej.
»*Che non si debbe mettere a peri-*»*colo tutta la fortuna, e non tutte le* »*forze*: Hogy nem szabad az egész »szerencsét és egész haderőt kockáztatni.« *Mach. Disc.* I. könyv. XXIII. fej.

Machiavelli gyakran *che* (hogy) kötőszóval kezdi a címet, vagy a mi ezzel egyértékű, conjunctivusba teszi az igét. Zrinyi is így.

lanak, vagyis hogy Zrinyi az eladdig legjelesebb prózaíró példáján alaposan tanulmányozta, miként lehet az olvasóhoz olyan módon szólni, mintha nem az író, hanem maguk az események beszélőnek, miként lehet az olvasót állításunk igazsága felől meggyőzni és szavainkkal tette serkenteni.

A »Mátyás király életéről való elmélkedések«-et Zrinyi a »Siralmas Panasz«-szal egyidőben, 1655—56 telén írta. Rónai Horváth szerint a Mátyás királyról való elmélkedés megelőzte a Siralmas Panaszt, mert a Siralmas Panasz bővebben, szabadabban és világosabban határozza meg azokat az eszméket, melyek a Mátyás királyban is megvannak.¹

Főntebb, a Megváltó című fejezetben megemlégtettük, hogy Zrinyi a Siralmas Panaszban az idegen uralom veszes voltát tárva a nemzet elé, a magyar nemzeti királyság feltámasztását sürgeti s jól tudván, hogy Hunyadi Mátyás kora csak az ő személyében testesülhetne meg újra, belémerül Bonfini és Isthváni tanulmányozásába és megírja Mátyás király életéről való elmélkedéseit, hogy egyrésztől önmaga tisztán lássa, milyennek kell a nemzetmegváltó fejedelemnek lennie, másrésztől a nemzetnek is megmutassa, hogy nem királyi vérből származó uralkodó is állhat a trónon s hogy az ország nagysága, hatalma, dicsősége az uralkodónak nem családjától, hanem szellemi és erkölcsi tulajdonságaitól függ. A két munka tárgyát és célját tekintve tehát Zrinyinek előbb kellett a Siralmas Panaszt és csak azután Mátyás királyt megírnia. Hogy az előbbiben bővebben, szabadabban és világosabban szól a nemzeti létünket veszélyeztető német uralomról s a vallásbeli kérdésekről, az nem dönti meg véleményünket, mivel természetes egyrésztől, hogy a névtelenség leple alatt Zrinyi sok olyas dolgot világosan kimondhatott, a mit Mátyás Királyában nyíltan nem említhetett meg, másrésztől meg, hogy először írva le az író valamely eszmét, bővebben foglalkozik vele, újabb említés alkalmával pedig rövidebbre fogja a szót.

A »Mátyás király életéről való elmélkedések«-ben már fényesen érvényesül ez a módszer és Machiavelli Livius-fejtegető előadásmódja. De valaminthogy Machiavelli a *Discorsi*-ban vagy az *Istorie Fiorentine*-ben nem mindig a fontos eseményeket, hanem inkább azokat emeli ki, melyek a saját eszméinek bizonyítására szolgálhatnak, úgy Zrinyinél is azt tapasztalhatjuk, hogy saját céljai szerint különösen a Hunyadiak alacsony származásával, Mátyás királylyá való választásával, a fejedelem hadi erényeivel, barátai s a clerus iránt való magatartásával, törvénytiszteletével és szerencséjével foglalkozik s minthogy mintája, Machiavelli és ennek idealizált hősei, Borgia Caesar, Castruccio Castracani és *Istorie*-beli emberei a politikán és háborún kívül sem irodalom, sem művészet, sem műveltség vagy vallás iránt nem érdeklődnek,²

¹ Zr. *Hadtud. Munkái.* 185. 1.

² Villari, II. 277. 1.

ő is csak futólag említi az épületeket, melyeket Mátyás »szélel az országban« nagy költséggel emeltetett és nem szól Mátyás irodalom- és művészetkedveléséről, európai híró könyvtáráról, stb. Pedig mily becses volna irodalmunknak, ha a tudomány- és művészetkedvelő Zrinyi, az előkelő ízlésű főrangú író erről művében oly részletesen megemlékezett volna, mint a vallásról és vallási türelmességről Machiavelli közömbössége ellenére is örökbeccsű sorokat jegyzett művébe.

Zrinyi »Mátyás király«-át Machiavelli »*Castruccio Castracani*«-ja¹ inspirálta. A talált gyermekből vakmerő vitézzé és agyafúrt politikussá lett fejedelem, ki ép úgy mint Borgia Caesar »fegyveres kézzel« új államot alapít, Machiavellinek Luccában való tartózkodása alatt had-politikai ideáljává lett, kinek történetét saját képzelete alkotásával kiszínezve, had-politikai regény alakjában írja meg. Ez a regényes munka adta meg Zrinyinek a főbb szempontokat a Mátyás alakjának kidomborításához.

Zrinyi a bevezetésben a »Mátyás király élete« megírásának okát adván, a történetet Mátyás származásával kezdi meg:

»Az én pennám meg fog akadni
 »Mátyás király nemzetsége szám-
 »lálásában: eleget versengettek már
 »az historicusok abban. Bonfinius
 »rómaiaktól s régi tündöklő Cor-
 »vinusoktól hozza ki a genealogiát,
 »el is hittem, hogy úgy vagyon;
 »a magyar írók pedig nem egyez-
 »nek vele ebben, hanem hogy Zsig-
 »mond királytul és egy bujér asz-
 »szonytul való volna, nem törvé-
 »nyes házasságbul, hanem szerelem
 »gerjedéséből. Ha így volna is, nem
 »volna mind ebben mit szégyenleni.
 »Nagy Sándor ugyan bánta, Fülep
 »király fiának mondják vala, inkább
 »akarta (magát) rendetlen Lycaeus
 »Jupiter fiának mondattatni . . .
 »Amaz erős vitézségű Hercules . . .
 »ki fia volt? Jupiteré, Alcmenából.
 »Sok száz másnak, vitéz nevű fő
 »embereknek eredetét nem tudjuk,

»Csodálatos dolognak látszik,
 »hogy mindazok, vagy legalább
 »azoknak nagy része, kik e világon
 »nagy dolgokat vittek véghez és
 »kortársaik között kitűntek, ala-
 »csony és homályos születésűek,
 »vagy gyermekkorukban nagyon
 »hányatott életűek voltak;² mert
 »vagy vadállatoknak tették ki őket,
 »vagy oly aljas atyjuk volt, hogy

¹ *La vita di Castruccio Castracani da Lucca* [luccai Castruccio Castracani élete], descritta da Nicolò Machiavelli. — Az 1769-iki kiadás VI. kötetében, 626—670 l.

² A Castracaniak előkelő családjának utolsó ivadéka Luccában élt. Felesége egyszer a kertben egy bokor alatt pólyás gyermeket talált, a kit is, gyermektelenek lévén, felneveltek. Ez a talált gyermek lett később a híres-neves Castruccio Castracani. *Mach. Castr.* 628—9. l.

»fabulákkal támogatván tudatlan-
»ságunkat. Így ha Hunyadi János
»is régi seculumokban lett volna,
»ennek is Jupitert atyjául adták
»volna.« *Zr. Máty. kir.* 136—137. l.

»szégyelvén magukat miatta, Jupiter
»vagy valami más isten fiainak
»tették meg magukat.« *Mach. Castr.*
»bevezetés, 626. l.

Zrinyi Machiavelli módjára kiemeli Mátyás erőszakosságát:

»Mátyás fegyveres kézzel, erő-
»hatalommal lén meg; nem csak
»kénynyel lett király volt ez, ha-
»nem in manu forti.« *Zr. Máty. kir.* 140. l.

»Nagy vétek volt Szilágyit meg-
»fogatnod.« *Zr. u. o.* 145. l.

»Az érseket szép szóval magá-
»hoz egyesíté . . . nyakon kapatá
»és fogságban küldé.« *Zr. u. o.*
154—5. l.

»Bárd, kerék, akasztófa lett volna
»jutalma az ellenkezőknek.« *Zr.*
u. o. 140. l.

»Az király . . . egynehányat
»számkivetésbe [küldé, de az ellen-
»kezőket] hóhér kezében adatá, a
»hol tanultak a többi, hogy nem
»kell király kegyelmességével és tör-
»vényével jádzani.« *Zr. u. o.* 149. l.

Castruccio fegyverrel kivívott
diadalai után megvesztegeti a fő-
embereket és a néppel megválasztja
magát fejedelemnek
Mach. Castr. 640. l.

Pazzino del Poggio-t, ki trónra
segítette s azután összeesküvést
szótt ellene, Castruccio ígérettel ma-
gához édesgeti és mielőn az össze-
esküvés megszűnt, börtönre vetette
és megölette. *U. o.* 642—44. l.

»Castruccio, hogy többé ily bajba
»ne kerüljön, különböző ürügyek
»alatt kipusztította mindazokat, kik
»a trónra vágyakozhattak volna;
»nem is kegyelmezett senkinek;
»számkivetésbe küldötte, javaiktól
»s ha keze közé kerültek, életük-
»től is megfosztotta őket.« *Mach.*
u. o. 644. l.

Ujabb példája ez annak a közönségesen ismeretes igazságnak,
hogy néha egy-két mondat is elegendő, hogy az író a tárgy vagy
körülmények hasonlóságánál fogva valamely munkája megírására
ösztönözze.

A Machiavelli eszméi közül a legfontosabbakat Zrinyi külön
*Discursusok*ban dolgozta fel. Hat ilyen discursust írt; egyet, a
legterjedelmesebbet és Zrinyink önálló felfogására nézve legjellem-
zőbbet, a szerencséről, ötöt pedig a vitézkedésről; ez öt közül az
elsőt a hadi tudományok, az olvasgatás szükségességéről, a másodi-
dik a fáradhatatlanságról, a harmadikat a hadi dolgoknak idő
és alkalmatosság szerint való változtatásáról, a negyediket a vak-
merőségről és okos hadvezetésről s az ötödiket a győzelem kiak-
názásáról. Mindezekkel az eszmékkal fejtegetésünk folyamán rész-
letesen foglalkoztunk. Az ötödik discursusról Kanyaró Ferencz
kimutatta,¹ hogy a szt. gothárdi csata és vasvári békekötés után
iratott s így minden valószínűség szerint Zrinyi utolsó munkája
Ezt Rónai Horváth is elfogadja s kétségtelennek mondja, hogy

¹ *Abafi, Figyelő.* XXI. köt. 1836.

e discursus »katonai fejtegetéseinek éle csakugyan Montecuccoli »személye ellen van irányítva, ép úgy, mint a hogy a discursus »második részében foglalt panasz a vasvári béke miatt és a kapcsolatos politikai reflexiók az ezen békét javasló Porcia herczeg »és I. Lipót egyéb tanácsosai ellen emelt kemény vádak.«¹

Ez a biztos adat jogosúlttá teszi azt a véleményünket, hogy Zrinyi nemcsak az ötödik discursust, hanem e mesterien írt értekezések mindegyikét egy-egy adott esemény alkalmából külön-külön időben írta. Erre vall az értekezések tartalom- és formabeli tökéletessége is. Itt már Zrinyi nemcsak módszer, hanem szerkezet és előadás tekintetében is teljesen Machiavelli mellé helyezhető, úgy hogy ha példái nem a magyar történelemből és a török ellen viselt háboruinkból volnának véve, ha bizonyítása nem magyar viszonyokra vonatkoznék s ha felfogása nem állana a Machiavelliénél magasabb erkölcsi színvonalon, bizvást beilleszthetnők bármelyiket a Machiavelli *Discorsi*-ja fejezetei közé.

Legremekebb, legtökéletesebb azonban Zrinyi összes prózai művei között 1661 vagy 1662-ben írt *Török Áfium ellen való orvosság*-a. Nem túlzás, ha kimondjuk, hogy Zrinyi ebben, különösen az Áfium első felében, politikai szövegében, szónoki lendületre és benső erőre elsö hatásra nézve magát Machiavellit is felülmúlja. Zrinyinek itt minden szava egy-egy gondolat. A nyelvbeli pongyolaságnak, mely különösen az Aphorismákban és Centuriákban nem egyszer bántóan hat, itt semmi nyoma. Dictiója nemes erejét semmi, még csak fölösleges dísz, vagy cziczoma sem halványítja. Önálló tapasztalatai alapján szerzett ember- és népiismerettel vázolja vészes politikai helyzetünket; biztos logikával tárja fel a szabadulás egyetlen lehetséges módozatát.

Zrinyi az Áfium nemzetegységre és nemzeti hadseregre vonatkozó eszméjét Machiavelli összes műveiből, különösen azonban a *Principé*-ből és *Arte della Guerrá*-ból, a politikai szöveg írására való ösztönzést a *Principe* utolsó, XXVI. fejezetéből² merítette. Valamint Machiavellit, úgy Zrinyit is rémes látomás serkenti cselekvésre. Machiavelli a sebekkel borított és térden állva könyörgő Itáliát, Zrinyi a magyar koronára törő rettenetes sárkányt látja képzeletében; Machiavelli csak egy módját látja a végromlás megelőzésének és ez: a nemzeti hadsereg szervezése; Zrinyi is így.

De mégis, mily nagy a különbség Zrinyi és Machiavelli szövege között! Az olasz író a *Principé*-ben a vérben gázoló, márványszívű zsarnok rémes drámáján vonszol végig bennünket, hogy végül e zsarnokok egyikét, hazája szabadságának elrablóját, könyörögve kérje, vegye kezébe a szabadság zászlaját, változzék át Itália megváltó fejedelmévé. Zrinyi ellenben a nemzethez, az ősi szabadságára féltékeny néphez fordul; lángoló szavakkal rázza fel dermesztő

¹ Zr. Hadtud. Munkái, 233. 1.

² A fejezet címe: »*Esortazione a liberare la Italia dai barbari*: Buzdítás Olaszországnak az idegenektől való megszabadítására.«

álmából; a vészesen közelgő veszedelemre mutatva, önvédelemre szólítja fel a nemzetet; szabadságunkat, nemzeti önállásunkat rajtunk kívül senki más meg nem védheti; minmagunk emeljük tehát fel a szabadság zászlaját; saját jóvoltunkból, elhatározásunkból alkossuk meg a nemzeti hadsereget; ősi vitézséggel, saját vérünkkel váltsuk meg a veszedelemben forgó hazát. Machiavelli, bármennyire dicsérik is olasz életírói a Principét betetőző buzdító fejezet ékesszólását,¹ a lelkesedés magaslatáról az őszinteség hiányának ingoványába süllyed, midőn a nemzetmegváltás munkáját a lanyha Medicieknek ajánlja fel. Machiavelli maga sem bízik bennük; attól tart, hogy el se olvassák munkáját; ezért késik munkája átadásával; ezért kénytelen később az ajánlás fölé a meghalt *Giuliano* neve helyébe a *Lorenzo* nevét írni. Zrinyi ellenben az őszinte meggyőződés hangjával a lelkesedés legmagasabb fokáig emelkedik; hazafias heve magával ragadja a nemzetet is, melyhez szólott; ő nem pulya, önző zsarnok előszobájában könyörög meghallgatásért, hanem őseitől öröklött vitézségével a nemzet sorai közé állva, erőt önt honfitársaiba, magához emeli a kételkedők szívét, midőn a hősi elszántság gyújtó erejével felkiált: »De miért kelljen elvesznünk, avagy »kétségben esnünk, míg csontainkban velő, ereinkben vér, míg Isten »mennyországban az mi bizodalmunk lehet, míg karunkban kopját, »markunkban szablyát szoríthatunk?« Szavai gyújtó hatásának titka éppen őszinteségében rejlik. Midőn Zrinyi az Afiumban kimondja, hogy »avagy megoltalmazzuk magunkat, avagy vitéz módra haljunk meg«: jól tudjuk, hogy ez nála nem színeskedés, nem rhetori fogás, hanem hazaszeretetének, hősiességének, ha kell, tetteben nyilvánuló sugallata.

S míg Machiavelli szava nemzeténél, az olasz népnél, talán a buzdításbeli őszinteség hiányánál fogva, csaknem háromszáz éven át hatástalan maradt: addig Zrinyi hazafias hévtől és hősi vitézségtől tündöklő művei megalkotásuk után pár évtized múlva lángra lobbantották a szabadságra, nemzeti önállóságra vágyakozó magyar nemzetet. A kurucz tárogatók kesergéséből a *Siralmas Panas*s hangja, a harczy riadóból és fegyvercsattogásból a *Török Afium* buzdító szava zengett a nemzet felé; ez gyűjtötte a nemzeti önállóság védelmére a haza jobbait. Zrinyi Ilona fiának, a nemzet megváltására törekvő Rákóczinak, zászlait Zrinyinek, a költőnek, a politikai és hadi írónak szelleme vezérelte a szabadságért való küzdelemnek vérrózsás útján.

KÖRÖSI SÁNDOR.

¹ Villari szerint ennél ékesebben szóló sorokat az egész olasz irodalom nem mutathat fel. — Vill. II. 374. l.

